

TERVEZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ KUTATÁSOK 99.

Témavezető: Kozma Tamás

11122

NAGY MÁRIA

OKTATÁS, URBANIZÁCIÓ, HELYI POLITIKA

Kézirat

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET, 1985. ÁPRILIS

Szerkesztette: Kozma Tamás

Készült: az Oktatóskutató Intézet nyomdájában

Példányszám: 69

ISSN: 0230-7189

T A R T A L O M

A városi oktatáspolitiká-kutatásról.	5
A városalakítás fő irányai	13
Az előtörténet	13
Harc a kulturcentrum megteremtéséért	20
A munkásváros építése	39
Vissza a rekonstrukcióhoz	54
Igazodás és kezdeményezés az oktatás irányításában . .	60
Növekedés és differenciálódás az oktatás városi in- tézmenyrendszerében	85
Jegyzetek	96

A városi oktatáspolitikakutatásról

Amikor a következőkben kísérletet teszek arra, hogy egy város oktatásügyének két és fél évtizedes fejlődéséről, a városi oktatáspolitikának alakulásáról, az oktatásügyi változások mechanizmusairól, a fejlődés dinamizmusáról, a változásokat ösztönző erőkről vázlatos történeti áttekintést adjak, egy, a magyar oktatásügyi szakirodalomban kevésbé ismert és gyakorolt műfaj meghonosítására is vállalkozom. Ez az elsősorban az amerikai oktatásügyi kutatásokban jelentkező és ott is meglehetősen rövid múltú kutatási műfaj ill. irány a városi oktatáspolitikakutatás. Ujdonságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy meghatározása ill. az oktatási kutatások alfajaihoz való besorolása sem teljesen tisztázott még. Egy, a társadalomtudományos jellegű, nem pedagógiai oktatáskutatásokat áttekintő 1982-es angol szakirodalmi tájékoztató pl. részben a történeti oktatáskutatások között említi, részben pedig az oktatáspolitikakutatásokhoz sorolja ezt az irányzatot.¹

A besorolás bizonytalanságai jól érthetőek. Hiszen ez a néhány, főleg amerikai kutatóval és munkáikkal fémjelzett irány a 60-as évek második felében mint az amerikai városi oktatásügy történetét az amerikai társadalom- és politikatörténet fontos alkotórészeként elemző kutatási irány jelentkezett, ugyanakkor e munkák természetesen kapcsolódtak a szintén e korszakban fellendülő, politológiai kérdésfeltevésű

kutatási irányhoz, az oktatáspolitikai-kutatásokhoz. E munkák elsősorban a modern, városi iskolarendszer kialakulásának kezdeteit, a városi, sőt nagyvárosi nemzetté váló Amerika korszerű oktatási rendszerének születését kutatják, s a 19. század második felének nagy átalakulásaiban az oktatási rendszer irányítási strukturájának, hatalmi és döntésvizszoynainak, szervezeti jellegzetességeinek máig továbbélő elemeit kísérlík meg leírni.²

Az amerikai társadalomtudományi kutatások sajátos hagyományainak megfelelően e munkák az Amerika modern ipari-városi nemzetté válásában kitüntetett szerepet játszó oktatási átalakulások, az egységes állami oktatási rendszer kialakulása és megszilárdulása leírásában és elemzésében a sajátos nemzeti történelem aprólékosan részletes empirikus feltárására és az összefüggések e nemzeti keretek között tartására törekszenek. A helyi politikai viszonyok, átalakuló hatalmi strukturák és megváltozó irányítási stílusok szemléletes részletességgel kibontott rajza mögött azonban a modern iskolarendszer kialakulásának általánosabb jellegzetességei is kisejlenek. A szakértői objektivitás nevében fellépő városi elit iskolareformerek /egyetemi professzorok, főtanfelügyelők, sikeres üzletemberek stb./ és a provinciális, lokális kötődésű, helyi pártpolitikai érdekek és laikus meggyőződések rendszerre kevésbé szerveződő, gyakran korrupt működésével alakulgtató falusi iskolák híveinek harcában, a századvégi amerikai iskolaháború³ küzdelmeiben, a modern tömegtársadalom üzemszerűen szervezett közoktatási rendszere kialakulásának általánosabb összefüggései is kibontakoznak.

Ezek, az empirikus tények mögül kisejlő általánosabb összefüggések vonzzák a kutatót az egy adott város oktatásügyében a modern, városi oktatási rendszer keletkezése sajátosságainak kibontásával kecsgettető megközelítésmód alkalmazására. Amikor azonban az 50-es évektől az ipar fejlesztését előtérbe állító, a lakosság tömeges méretű városba költözését kiváltó szocialista magyar gazdaságpolitika mellett a népesség iskolai végzettségének látványos növekedését előirányzó oktatáspolitika alakulását egy szocialista új város fejlesztésének megismerésével kívánjuk megközelíteni, a csábító analógiák helyett elsősorban a meghatározó különbségek tűnnek elő. A több mint félévszázados időkülönbség pl. nemcsak a magyar oktatási rendszer fejlődésének lemaradásaira utal, de a városiasodás gyökereiben különböző helyzeteket is jelzi. Míg a 19. század közepi, századvégi Amerikában egy alapvetően és tulnyomó jelleggel falusias, tradicionális oktatási rendszernek az ipari termelés mód követelményeinek megfelelő egységes rendszerre való átalakítása volt és lehetett a cél⁴, addig az 1945 utáni Magyarországon egy ellentmondásosan fejlődött, alapvetően a falusi iskolák szám szerű többségével leírható, de a modern iskolafejlődés számos jelenségével és a kor színvonalán álló eredményeivel is rendelkező iskolarendszer egységesítése, a kiugró aránytalanságok; az elmaradottságok, de az újfajta modernizálási törekvésekkel ellentétes korszerű jelenségek felszámolása is a fejlődés szükségszerűnek látszó jelensége lett.⁵ Hasonlóan meghatározó jellegű különbségnek tűnik az is, hogy míg a századvégi amerikai reformerek a modern oktatási rendszer működtetésének hangsúlyozottan politikamentes, kizárólag az oktatási szakszerűség szem-

pontjainak megfelelő modelljét kívánták megteremtteni, a második világháborút követő magyar iskolafejlődés legfontosabb jellemzőjének éppen a mindenféle szakkérdés - így az oktatásfejlesztése is - tudatos és gyökeres átpolitizálása, az oktatáspolitikának a társadalom szocialista átalakítását célzó pártpolitikába történő beolvadása, a szakembert háttérbe szorító politikusi szerep kizárólagossá válása látszik.⁶

S valójában itt érkezünk el a városi oktatáspolitikakutatás módszereinek alkalmazhatóságával kapcsolatos legsúlyosabb aggályokhoz: hogy vajon a módszer keletkezési helyén kialakult politikai-irányítási viszonyoktól lényegesen különböző környezetben érdemes-e, lehet-e a céljaiban és irányában hasonló átalakulási folyamatokat /egy oktatási rendszer célorientált, radikális átalakításának folyamatait/ e módszerrel vizsgálnunk. Hiszen nem tekinthetjük véletlennek, hogy ez a kutatási irány a modern oktatási rendszerek között legdecentralizáltabbnak ismert amerikai leírásában alakult ki. Egy ilyenfajta helyi politikatörténeti elemzés feltételezi autonóm helyi politika létét, viszonylag differenciált helyi politikai strukturát, az egymástól eltérő helyi érdekek kifejeződésének és megütköztetésének kialakult csatornáit, sokféle laikus és szakmai szervezet meglétét és egymástól viszonylag elkülönült működési rendszerét, a vélemény-nyilvánítás és véleményütköztetés sokféle fórumát. A magyar oktatási rendszer 1945 utáni átalakítását ugyanakkor inkább az érdekeltek alapvető érdekazonosságára való hivatkozás, a fejlődésnek a politikaformálás központi erői által apróbb részleteiben is kijelölt és a helyi erőktől csak pontos és elkötelezett végrehajtást elváró módszere, a politikaformálás ko-

rábban is meglehetősen kialakulatlan helyi és központi, szakmai és laikus érdekképviseléseinek a központi politikai hatalom megerősödésével párhuzamosan zajló visszaszorítása jellemezte.

Ha továbbra is a tulzó általánosítások szintjén kívánunk maradni, azt mondhatjuk, hogy míg a modern oktatási rendszerek előtt álló feladatokban, a megoldásukra kialakított módszerekben sok hasonlóság mutatkozik, a decentralizáltabb rendszerek átalakulása sokkal inkább leírható a helyi különbségek és helyi érdekmozgások térbeli változatosságával, a centralizált rendszerek változása pedig a térben egységességre törekvő, de a működésben fellépő zavarok hatására időben egymást váltó központi oktatáspolitikai prioritások, irányvonalak egymásutánosságával. A magyar oktatási rendszer történeti változásainak hagyományos leírásában⁷ is ez a meggyőződés látszik működni, amikor a kutatók a központi dokumentumokban megfogalmazott célok, előtérbe kerülő feladatok, majd az azokat felváltó újabb prioritások egymásutánosságában ragadják meg a fejlődést. A helyi jelentőségű események - ha megjelennek e leírásokban - csupán a központi politika elvárásainak való több-kevesebb megfelelést igazolják vissza.

A központi politikai irányvonalak változásai mögött a különböző értékek, meggyőzések, érdekek mozgását kutató újabb, politológiai kérdésfeltevésű kutatások azonban az átfogó szabályozással változó központi politikák mögött lévő érdekellentétekre, konfliktusokra, a megerősödő ill. háttérbe szoruló feladatmegfogalmazások mögött a dominánssá váló ill. visszaszoruló, de továbbmunkáló politikai erők létezésére is felhívják a figyelmet.⁸ A központi politikaformálás szintjén megjelenő érdek-

és értékellentéteknek, konfliktusoknak és politikai erőknek a működésénél is kevesebbet tudunk azonban a központi politikai döntések és helyi végrehajtásuk ill. a központi döntések helyi befolyásolásának viszonyáról és kölcsönösségeiről, azaz arról, hogy e rendszerben milyen értelemben beszélhetünk helyi politikáról. A helyi oktatáspolitikakutatás e kezdeti lépései természetesen nem ígérhetik e bonyolult viszonyrendszer feltárását, a központi politikai erőviszonyok helyi megjelenésének ill. a helyi konfliktusoknak és érdekellentéteknek az átfogó szabályozással működő politikaformálásban játszott szerepének a megismertetését. A politikakutatói kezdeményezésekhez kapcsolódva, csupán annak a feltételezésnek a vizsgálatára vállalkoznak, hogy léteznek ilyen helyi erőmozgások, és megismerésük hozzásegíthet az oktatási változások jobb megértéséhez.

Ezt a kérdésfeltevést aktualitása is indokoltá teszi; az oktatási rendszer fejlesztésével kapcsolatos hivatalos elképzelésekben⁹ egyre jelentősebb szerepet játszanak az irányítás bizonyos mértékű decentralizációjához, a helyi különbségek erőteljesebb figyelembe vételéhez, a helyi kezdeményező és változtató erőkhez fűződő pozitív elvárások. A helyi politikai erőket azonban feltehetőleg nem e figyelemráirányulás teremti meg, hanem inkább működésük egyre érzékelhetőbbé válása miatt kerülnek az érdeklődés és az elvárások - ha nem is központjába, de - előterébe.

E városi oktatáspolitikakutatás kezdeményezés tehát alapvetően abból a feltételezésből indul ki, hogy megismerhetőek az oktatási változások helyi történetei, amelyekben az időben egymást váltó központi politikai irányvonalak elvárásainak

való többé-kevésbé pontos megfelelés - a központi intézkedések többé-kevésbé hűséges végrehajtása - a helyi történéseknek csupán felszíni jelensége. E felszín mögött azonban feltárhatóak azok a hatalmi erőviszonyok, érdek- és értékkonfliktusok, amelyek az adott oktatási rendszer átalakítását meghatározták. Ennek a helyi történetnek a megismerése során nem törekedhattünk arra, hogy feltételezésekkel szolgáljunk arról, hogy mennyire tekinthetők tipikusnak az adott városi oktatási rendszer alakításának körülményei, csupán arra vállalkoztunk, hogy e fejlődés néhány jellegzetességének feltárásával bemutassuk: az oktatási rendszer 1945 utáni egységes átalakítása során a vizsgált városban ilyen konfliktusokkal, ilyen érdekösszeütközésekkel alakult az oktatási struktúra. A tanulmány a helyi eseményekre koncentrál, és a külső összevetéseket is csak e nézőpontból végzi. Az átalakulás hajtóerőinek, az ellentétes elképzelések összeütközéseinek, a változtatási szándékok eltérő cél- és értékrendszereinek megismerésére koncentrálnó kutatás nem vállalkozik az eredmények vagy hiányosságok, esetleg veszteségek megítélésére, hanem a különböző szempontrendszerek párhuzamos feltárására és egyfajta megértésére, interpretálására törekszik. /Az objektivitásra törekvés azonban nem jelenti azt, hogy ezt a városi oktatásfejlesztés-történetet ne lehetne - más szempontok, más megközelítésmódok alkalmazásával - másként megírni./

Az elemzés forrásai: a jelenlegi és volt városi és megyei vezetőkkel, valamint az általános és középfokú oktatási intézmények jelenlegi igazgatóival készített interjúk, a városi és megyei állami és párt-testületek üléseinek jegyzőkönyvei, a helyi /megyei/ lap utóbbi 20 évének a város fejlődéséről szóló

valamint oktatásügyi vonatkozású cikkei.¹⁰

Mielőtt azonban a városi oktatáspolitikai fejlődésével és irányával megismerkednénk, szükséges, hogy valamiféle általános képet nyerjünk a városalakítás fő tendenciáiról. Az oktatás fejlesztése - mint erre a korábbiakban utaltunk is - nem autonóm szakmai politikaként jelent meg, hanem nagyon erőteljesen illeszkedett a városalakítás politikai folyamatába, annak céljait szolgálta, annak keretei között értelmezhető csak. A szakmai politika alakításának centruma /a különböző, később érintendő decentralizálási tendenciák, törekvések ellenére/ meghatározóan a központi ágazati minisztérium és tudományos intézete/i/ maradt/ak/. A központi politikai irányvonalak és feladatok végrehajtásában, súlyozásában azonban a városalakítás politikai aktualitásai játszottak domináns szerepet, illetve az oktatáspolitikai változások elsősorban a városalakítás folyamatában értelmezhetőek.

Szükséges tisztáznunk azt is, hogy miért használjuk a városalakítás idegenül hangzó kifejezését a városfejlődés, városfejlesztés elfogadottabb terminusai helyett. A vizsgálandó fiatal város - Salgótarján - létrehozásában és fejlesztésében folyamatosan nagyobb szerep jutott a várost átalakítani kívánó akaratnak, mintsem az organikusabb fejlődés tényezőinek. A múlt század második felében gyors fejlődésnek induló ipari települések egymáshoz lazán illeszkedő együtteséből a termelés és értékesítés számára kedvezőbb közigazgatási rang megszerzésének akarata csinált várost 1922-ben, és a termelési racionalitás tartotta továbbra is elkülönítve a különböző gyárak köré települő lakóterületek hagyományos értelemben városnak kevésbé

nevezhető konglomerátumát.¹¹ A szerkezetében egységesebb, való-
ságos városi funkciókat ellátó település megteremtésének fela-
datát újabb, most már nem egyértelműen gazdasági, hanem megha-
tározóan politikai jellegű akarat jelölte ki 1950-ben, amikor
a város - döntően politikai súlyának, munkásmozgalmi hagyománya-
inak és alapvetően ipari munkás-lakosságának elismeréseként -
megyeszékhely-rangot kapott. A kiválasztás megteremtette a vá-
rosalakítás e legújabb - és a következőkben vizsgálandó - kor-
szakának a legfontosabb problémáját és egyben nagy lehetőségét,
amit a városi tanács VB-elnöke még az évtized végén is úgy fo-
galmazott meg: "Adva van egy város, mely megyeszékhely, mely
nem megyeszékhelynek készült."¹² A következőkben e nem megye-
székhelynek /és nem is hagyományos értelemben vett városnak/
"készült" település megyeszékhellyé alakításának történetében
megkíséreljük nyomon követni az oktatási rendszer alakulásában
is meghatározó szerepet játszó főbb tendenciákat.

A városalakítás fő irányai

Az előtörténet

Ha a városalakítás feladatát vagy pontosabban: lehe-
tőségét egyértelműen az 1950-es politikai döntés teremtette is
meg, az új város születésének időpontját nem egyértelműen ez a
dátum jelenti a fejlesztésben meghatározó szerepet játszó he-
lyi vezetők szemében, akik a fejlődés igazi megindulását a 60-
as évek kezdetére teszik. Az ilyenformán előtörténetnek tekint-
hető korszaktól való valamelyes elhatárolódás okai többfélék.

Részben politikaiak: az 50-es évek elejének politikáját, ha nem tagadják is meg, de fenntartásokkal kezelik azok a helyi vezetők, akik az 1957 utáni városi és megyei politikában fontos szerepet játszottak, és akik nagyrészt személy szerint is csak e dátum után kerültek a területen vezető pozícióba /és maradtak e pozíciók valamelyikében máig, vagy kerültek el egyéb vezetői pozíciókba a területről/. Az elhatárolódásnak azonban konceptuális okai is voltak; az 50-es évek előtörténetében a városátalakítás perspektívái, léptékei jelentősen különbözőeknek tűnnek a későbbi fejlődéstől.

A városfejlesztés vonatkozásában, úgy tűnik, e kezdeteket éppen valamiféle perspektívatlanság jellemezte. Ahogy a városi vb-titkár egy későbbi visszaemlékezése utal rá; az 1953-ban városi testület elé kerülő 2 éves /!/ várospolitikai terv vitáját az az alapvető hangulat jellemezte, hogy nincs szükség sem éves, sem távlati tervekre, csupán a napi politikai feladatok megoldására.¹³ Központi politikai prioritásként az ipari termelés állandó gyorsításának, a mezőgazdasági tulajdonviszonyok átszervezésének, a termelés és a nem termelői szférák szoros politikai kontroll alá vonásának feladata fogalmazódott meg - amint ezt a testületi jegyzőkönyvek is tükrözik. Az infrastrukturális feladatok nem kaptak jelentősebb anyagi támogatást, megszervezésük e kiemelt feladatoknak rendelődött alá. Salgótarján fejlesztésében ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a lakásépítéshez szükséges anyagi eszközökkel és politikai lehetőséggel elsősorban az üzemek rendelkeztek, amelyek természetesen a meglévő üzemi lakótelepek továbbépítésében gondolkodtak, és azt igyekeztek megvalósítani. Ez nemcsak a korábbi, széthuzó

térszerkezet megerősítését jelentette, de a korábban kialakult széttagolt vezetői strukturáét is. /Jóllehet a korábbi vezetők helyét új, munkás-gyárigazgatók foglalták el./ A város egységesebb irányításának hiányát, az új - állami és pártvezetők befollyásának csekély mértékét a művelődésirányítás területén pl. így írja le egy későbbi visszaemlékezés az 50-es évek elejéről: "A közművelődés irányításában illetékes tanácsi szakigazgatási szerv munkája - intézmények és jelentős anyagi lehetőségek hiján - jobbra ünnepségek, ünnepségsorozatok rendezésére, propaganda- és szervező munkára, valamint az intézményekben, a társadalmi és tömegszervezetekben folyó kulturális tevékenység regisztrálására korlátozódott. A vb ill. a tanácsülés elé kerülő beszámolók gyakorta visszatérő témája volt egy központi kulturocsoport, művészegyüttes létrehozásának lehetősége. E törekvés azonban az eredeti elképzelés szerint soha nem valósult meg. Jelentős - sokszor hiábavaló - energiát fordított a tanács az üzemi művelődési otthonok munkájának összehangolására."¹⁴

A várossalakításban azonban, az 1950-es kiemelésnek köszönhetően, az üzemi lehetőségektől elkülönülve, jelentős tényezőként megjelent az új, megyei funkció betöltésének első, szimbolikus jelentőségű intézménye, a megyei tanács épülete. Ez azonban nem hozta magával a korábban kialakult városkép radikális átalakításának lehetőségét; nem a korábban kialakult és az üzemekkel jelentőségében a versenyt fel nem vevő, ekkorra korszerűtlennek tartott városközpontban épült fel - ez csak bontással valósulhatott volna meg, amire e korszakban nem vállalkoztak a városépítők -, hanem a beépült területeken kívüleső részen. E külső részen, a jellegadó tanácsépület köré rendeződve jött lét-

re aztán /az üzemi területek megfogatkozása, ill. a városépítési feladatok tanácsai kézbe való átadása után az üzemek kezelésében lévő pénzeszközökből is/ az új város első, az 50-es évek stílusában épült, 4 szintesnél magasabbra nem merészkedő lakótelepe. Ebben a szellemben készült el - a már megindult építkezés közben - a budapesti Városépítő és Tervező Vállalat városfejlesztési terve is, amely "a lakásépítési területek kialakításánál mindenekelőtt a szabad területek beépítését szorgalmazta".¹⁵

E városhalakítási gyakorlat alternatívája az 50-es évek végén kezdett megfogalmazódni /valójában ezzel vált a korábbi gyakorlat is egyfajta alternatívává/. Az új lehetőség a korábbihoz képest jelentős léptékváltást jelentett, különösen távlatokban. Alapját a központi politikai hangsúlyváltások teremtették meg: az infrastrukturális fejlesztések, a lakosság - különösen a munkásosztály - életkörülményeinek javítása kérdésének előtérbe kerülése és a távlati népgazdasági szintű tervezés szükségességének deklarálása. E politikai változások legfontosabb dokumentuma a helyi vezetők visszaemlékezése szerint az MSZMP KB 1958-as, a munkásosztállyal kapcsolatos feladatokról szóló határozatának előírására készített 15 éves távlati lakásépítési terv jelentette. Az új lehetőségekre gyorsan rámozduló helyi vezetés számára e távlatok a kialakult városhalakítás most már szűkösnak és provinciálisnak minősülő gyakorlatával szemben egy jóval nagyobb léptékű, merészebb, radikálisabb átalakítási gyakorlat megvalósításának lehetőségeit jelentették: a teljes városrekonstrukciót, a központi városrész korábban elképzelhetetlen mértékű és ütemű felszámolásának és egy teljesen új vá-

ros kialakításának lehetőségét. Ez részben a korábban nem megyeszékhelynek - és nem is valóságos értelemben vett városnak - készült település valóságos megyeszékhellyé válásának /nem is tulságosan távoli/ megvalósulását ígérte, részben pedig a korábbi széttagolt hatalmi- és érdekstruktúra egységesítését. Ahogyan a későbbi visszaemlékezés megfogalmazta, az új városrendezési koncepció "lényegében sértette a szétszórt telepek érdekeit, mert a szétszórtan jelentkező szükségletek fölé helyezte az egész település, a város érdekeit..."¹⁶ Az új város és közigazgatási központ megteremtésére vállalkozó ill. a feladattal megbízott vezetés számára jól láthatóan ez az új alternatíva volt csak reális. Ennek megvalósítására tett törekvéseik voltaképpen a városalakítás első, egyértelműen vállalt korszakába vezetnek át bennünket, és az előtörténetnek tekinthető korszak lezárását jelentik. Mielőbb azonban ennek a történetnek a felvázolására térnénk át, szükséges azokról a fejlesztési jellegzetességekről is beszélnünk, amely a városfejlesztés e korai gyakorlatában a későbbiek során is meghatározónak bizonyulóan kialakultak.

E jellegzetességek voltaképpen a városalakítással és méginkább a gyökeres átalakítással - kapcsolatos kettős bizonytalanságból fakadnak. Az első fajta bizonytalanság a kiemeléss-fejlesztés természetes velejárója: sikerül-e megtartani, esetleg megerősíteni a fejlesztésre kijelöltnek a kijelölő bizalmát, és kiharcolnia a számára megfelelő mértékűnek tartott támogatást. Egy 1961-es városi tanácsülésen a megyei pártbizottság első titkára az 50-es évek elejének gyakorlatára visszaemlékezve erre a bizonytalanságra is utal: "Rákosi is mindig hivatkozott Salgótarjánra. Békekölcsön-jegyzésnél, iparosításnál, államosításnál

mindig a salgótarjáni dolgozókra támaszkodott. De a város anyagi elismerést sohasem kapott."¹⁷ Egy 1958-as városi tanácsülésen a vb-elnök az építés vagy szanálás-vitában azt veti fel: "A döntéshez tudni kellene, mik a tervei a felsőbb szerveknek Salgótarjánnal."¹⁸ Egy 1962-es tanácsülésen a megyei tanács építésügyi osztályának a dolgozója jegyzi meg, hogy "hallottunk már olyat, hogy egy város fejlődése évek múlva megállt."¹⁹ A későbbi hivatkozások már személytelenebb jellegűek, a népgazdaság várható helyzetének bizonytalanságait fogalmazzák meg inkább. A népgazdasági lehetőségekre való hivatkozás először - úgy tűnik - egy 1962-es városi tanácsi vb-ülésen jelenik meg. A megfogalmazásban még sajátosan keverednek az objektív és szubjektív függőségre utaló elemek. A megyei tanács vb-elnöke azt mondja az egyszerűsített városrendezési tervvel kapcsolatban: "Az nem biztos, hogy a felsorolt dolgok 15 év alatt meg fognak valósulni, mivel változások várhatók a népgazdaság erejében. Lehet, hogy egyes dolgokat előbbre fogunk hozni, mivel a népgazdaságnak lesz erre ereje, lehet, hogy egyes dolgok el fognak maradni, mivel a népgazdaságban valamilyen zavarok lesznek. Csináljuk meg a tervet, tegyük le a szakbizottság asztalára, hogy mi a kívánságunk, és majd ők döntenek benne, hogy mit lehet megvalósítani."²⁰

E bizonytalanság leküzdésére, a felső szervek bizalmának megtartására és megerősítésére irányuló igyekezet teszi a mindenkori vezetést érzékennyé a felső szintű /politikai, szakmai/ elvárások, irányvonalak gyors befogadására, teljesítésére, sokszor tulhajtására. "Salgótarján mindig 110 %-ra teljesítette a terveket és a politikai feladatokat" - mondják némi tulzással

és gyakorta iróniával a helyi vezetők. Ennek az 50-es években kialakuló és a fejlesztéspolitika elosztásos jellegének tartós továbbélésével máig fellelhető gyakorlatával az oktatásügyi változások később vizsgálandó történetében is mint meghatározó tényezővel kell számolnunk.

A városalakítással kapcsolatos másikkal szemben bizonytalanság az átalakítás tényének és mértékének helyi elfogadtathatóságával kapcsolatos. Ez azt jelenti, hogy a mindenkori helyi vezetésnek a központi politikák követése mellett a helyi erőviszonyok e követő-politika számára megfelelő egyensúlyának megteremtésére is kell törekednie, másrészt pedig azt, hogy az átalakulások, változások során kialakuló társadalmi feszültségeket megnyugtató módon kezelnie kell.

Ez a kettősség, az átfogó központi politikai célkitűzésekhez alkalmazkodni kívánó, célorientált magatartás és a helyi adottságokhoz jobban kötődő, provinciálisabb, szükségletorientált viselkedés kettőssége a város irányításában sajátos szereposztást és konfliktusmintát hozott létre, amelynek a szemlékhez és a pozíciókhoz kötődésében lévő esetleges elemek és visszatérő, állandó jellegzetességek feltérképezésére e tanulmány nem vállalkozik, a későbbi elemzések során csupán egy-egy feltételezésszerű jelzéssel szolgál erről.

E rövid kitérő után térjünk vissza a városalakítás történetének felvázolásához, illetve térjünk át a megkérdozett vezetők által tudatosan vállalt első szakasz megismeréséhez, amelynek a következő, ma már kissé hangzatosnak tűnő, de a kor hangulatát jól tükröző megjelölést adhatnánk:

Harc a kulturcentrum megteremtéséért

Már maga a megyeszékhely-kijelölés megadta a fejlődés célorientált jellegét, az 50-es évek elejének helyi politikája azonban nagyrészt kimerült az aktuális napi feladatok megoldásában. A begyűjtés, az éves, negyedéves és még rövidebb távú termelési tervek teljesítése és telteljesítése, a politikai-ideológiai éberség feladatai mögött a szebb új világ távlatai, ha fel-felsejlettek is, konkrét körvonalat kevésbé kaptak. 1956 politikai megrázkódtatásai után a helyreállítás és konszolidálás feladatai mellett az évtized végére a szocialista fejlődés hosszútávú, konkrét feladatai is megfogalmazódtak. E feladatmegfogalmazást alapvető optimizmus és a fejlődés eddig nem látott felgyorsulásába, töretlenségébe vetett hit jellemezte, amely a hidegháborúból kilábaló szocialista tábor egészét átlengte.²¹ A korlátlan - vagy legalábbis lendületében megállíthatatlan gazdasági növekedés, tudományos és technikai fejlődés törvényszerűen gyorsuló üteme, a szocialista fejlődéssel értelemszerűen együttjáró, tömeges méretű kulturális színvonalemelkedés távlati céljai mint elkerülhetetlen, objektív szükségszerűség jelentek meg.

E jövő- és növekedés-orientált optimista politikai hangulat jelentette a keretét és teremtette meg a lehetőségét annak, hogy a merészebb megoldásokra vállalkozó városalakító törekvések előtérbe kerüljenek a 60-as évek elejének városépítési folyamataiban. A megvalósulás konkrét lépései azonban korántsem egy eleve adott séma szerint zajlottak, hanem ahogyan a városi pártbizottság akkori első titkára megfogalmazta: "Szinte minden

beépített négyzetméterért megy a harc."²² A harcban szembenálló felek csoportjait és a résztvevők álláspontját ma már nehéz rekonstruálni, hiszen élesen eltérő álláspontok explicit kifejtésével sem a testületi jegyzőkönyvekben, sem a megvalósulás fényében a mult átértékelésére hajlamos visszaemlékezésekben nem találkozhatunk. A korabeli és a visszaemlékező utalások nyomán meg lehetős leegyszerűsítéssel az újjáépítés körüli helyi harcokból és az átépítéshez szükséges elvi támogatás és anyagi eszközök megszerzéséért a felsőbb szervekkel folytatott harcból alapvetően két értékrend összeütközése bontakozik ki /amelyek konkrét megfogalmazásai a városátalakítás folyamatában maguk is változtak/. Az egyik a 40-es évek végén kialakult és 1956 után átmenetileg megerősödött "munkásváros, bányászváros" mítosza mellett elkötelezett értékrend, amelybe - történetileg nem mindig hitelesíthető módon - belemosódtak a háboru előtti munkásmozgalmi mult elmitizált, kevésbé differenciált emlékképe és ideológiai-politikai sémái, míg a másik az 50-es évek végén, 60-as évek elején megfogalmazott, szintén kevésbé differenciált jövőképhez, a fejlett szocialista társadalom ideáljához kötődő kulturcentrum-város eszménye mellett elkötelezett értékrend. Bár a város fejlesztésének felső szintű támogatása az 50-es döntéstől kezdődően végig a város ipari jellegének elismerésén és fontosságának kiemelésén alapult /jól érzékelhető ugyan a hangsúlyeltolódás a politikai érdemek elismerésétől a gazdasági-termelési jelentőség előtérbe kerüléséig/, a mult hagyományainak megítélése ez utóbbi értékrend mellett többé-kevésbé elkötelezett vezetők szemében a 60-as évek kezdetétől megglehetősen ambivalenssé válik. Jól tükrözik ezt a megyei pártbizottság első tit-

kárának a város kulturcentrummá fejlesztésére vonatkozó megyei pártértelmezési határozat végrehajtását értékelő 1964-es megyei párt vb ülésen mondott szavai: "Míg kulturális vonatkozásban a város lakossága az országos színvonal alatt van, politikailag, érzelmileg viszont sokkal következetesebb, mint máshol. Sajátos helyzet van a munkásmozgalom vonatkozásában a kiállásban, de mennyivel jobb lenne, ha tudatosan, tehát értelmes, művelt emberként dolgoznának és állnának ki a rendszer mellett, és ehhez tényleg szükséges a kulturcentrummá alakítása a városnak."²³

Az elmitizált múlt és az elmitizált jövő mellett elkötelezettek harca a 60-as évek első felében két alapvető probléma körül alakult ki: a városépítés iránya, helye és mértéke, azaz a szanálás kérdése körül, valamint az értelmiségiek letelepítésének kérdésében, más szóval: a város külső képének és társadalmának alakítása kérdéseiben. Ez a harc azonban sokkal kevésbé volt két, egymástól jól elkülöníthető és elkülönülő tábor világos stratégiát követő, minden lépésében átgondolt küzdelme, mint inkább a szükséges információk birtokában gyorsan dönteni tudó, egymással alapkérdésekben jól együttműködni tudó vezetők határozott - sokszor merész - lépéseinek és a kialakuló ellenállások, ellenvélemények ügyes kezelésének története.

A konfliktusok természetét, az eltérő álláspontok ütközését, a megoldások mechanizmusát jól érzékeltetheti az új, jövő-orientált koncepció szerint megvalósuló első, szimbolikus jelentőségű, a visszaemlékezések és a dokumentumok szerint is meghatározó fontosságú épületegyüttesnek, az új város alapjellegét megadó szállodának és a művelődési központnak az építési története. Egy, a szanálás kérdéseivel foglalkozó városi taná-

csi és párt vb-ülésre készült előterjesztésben a városi tanács vb-titkára ezt az épületegyüttest békebombának nevezi, "amely széjjelrobbantotta a városközpontot, hogy bár nagy fáradtsággal, de mindent megérően kialakulhasson az egészséges, valóban várost jellemző városközpont."²⁴ /Kiemelés az eredeti szövegben./ Az előterjesztés szerint ezeknek az építkezéseknek a megkezdése döntötte el alapvetően azt a vitát, hogy az "irreálisan nagyarányu", "hazánk területén a tervidőszakban egyedülállóan" magas mérvű szanálás útján menjen végbe az új város építése, és ne a meglévő - az ipari üzemek területéhez közeleső - beépítetlen területeken. Az előterjesztés ugyanakkor azt is elárulja, hogy "a szálloda és a kulturház helyének szanálásához olyan körülmények között fogtunk hozzá, hogy a bontáshoz szükséges tervek, a bontás lebonyolításához szükséges hitelek egyáltalán nem állottak rendelkezésre. A megyei Tanács tervosztálya menetközben törvényesítette a bontást, elkészítette a bontási terveket és költségvetéseket és bizonyos részét térítette a felmerült bontási költségeknek."²⁵

E jövő-orientált fejlesztésben a döntés és annak megvalósítása egymást igazolják, az eredmény szentesíti a vállalkozást, a merész lépések utólag, a végeredményből visszavezetve elkerülhetetlennek és logikusnak tűnnek. A korszak okfejtéseiben gyakran visszatérnek a tautologikus érvek. A kulturcentrum határozat nevében felsőfoku iskola letelepítéséért harcoló megyei első titkár pl. leszögezi: "A mi felsőfoku óvónőképző iskolánk Salgótarjánban kell, hogy legyen. Miért? Mert Salgótarján a megye kulturális centruma."²⁶ A jövő szinte valóságosabban kirajzolódik ebben a gondolkodásban, mint a kisszerű jelen;

megfellebbezhetetlen bizonyossággal közeleg. A megglehetősen nagyvonalu második öt éves terv elfogadása mellett érvelő megyei első titkár mondja: "De azt mindenki bizonyíthatja, hogy ezek most igenis nagyszerű tervek és ezek a tervek valóra is lesznek váltva."²⁷ /Az én kiemelésem - NM/ E távlatok mellett a jelen igényei, szükségletei kisszerűek, provinciálisak. A jegyzőkönyvek megőrizték egy szanálás előtt álló terület lakosainak a tanácshoz intézett levelét, amelyben a lakók azzal érvelnek, hogy "a lakások alig 30 évesek, szinte korszerűek, a benne lakók igényeinek megfelelőek." Arra is hivatkoznak, hogy a tulajdonosok munkások, sokat fáradoztak a lakások létrehozásáért. A vb-titkár elutasító válaszlevelében így fogalmaz: "Salgótarján város még a közelmúltban is inkább hasonlított egy rendezetlen nagyobb falusi településhez, mint a benne lakó munkások hősi harcai és áldozatai elismeréseként nemcsak névleg, de a valóságban is várossá emelt településhez." Hivatkozik a területen "előreláthatóan" megépülő közintézményekre is.²⁸

E távlatos fejlesztői politikai mechanizmust mindenél erősebben jellemezte egy láthatatlanul, de szilárdan működő, a döntéseket előre igazoló érték- és érdekhierarchia, amelyben a kisebb részek érdekei fölött mindig győzedelmeskednie kellett a nagyobbaknak /a megyeinek a városi fölött, a városinak a falusi fölött, az "összvárosinak" a városi részérdekek fölött, a kollektívnek az egyéni fölött/, amelyben a múlt és a jelen értékeinél magasabbrendűek a jövőé, az alsóbb foku intézményeknél a magasabb fokuak /az általános iskolánál fontosabb a középiskola, a középiskolánál is fontosabb a felsőfoku iskola/. E szilárd és a vizsgált időszak politikájában egyértelműen

érvényesülő értékrenddel szemben /melynek konkrét működését a későbbiekben látjuk majd/, az ellenvélemények nem szerveződtek koherens egységbe, csupán esetenként, egy-egy döntéssel szemben megfogalmazott egyedi ellenállásként, a távlatos gondolkodásmód tautologikus és néha meglehetősen bombasztikus érvrendszerével könnyen háttérbe szorítható provinciális, szűklátókörű szemléletmód megnyilvánulásaként jelentek meg /mint az idézett lakossági levél pl./.

A nagytávlatu gondolkodásmódot esetenként bombasztikussá tette a korszak egészét jellemző hajlam a nagyívű ellentétek rajzolására, a meghaladni vágyott mult differenciálatlan sötétre festése, az elmaradottság tulhangsúlyozása és a jövő tulzásoktól nem mentes felrajzolása. A már idézett, szanálással kapcsolatos előterjesztés pl. meglehetősen általánosítással így festi le a szanálendő központi városrészt /amelyben, legalábbis az egyik, szanálendő utca lakóinak levele szerint, "szinte korszerű", nem túl régi építésű családi házak és lehettek/: "ki kell alakítanunk a városmagot, hogy fokozatosan évről-évre eltüntessük a vertfalas, kátránytetős, szuette patkányfészkeket és helyén felépítsük az új, modern, egészséges városközpontot."²⁹ Egy 1966-os testületi ülésen a városi tanács vb-elnöke így fogalmaz: "Nem lakásokat, hanem régi szennyet szanálunk."³⁰ A fejlődés huzóerejét jelentő távlatok felrajzolása sem kevésbé mentes a tulzástól. A városi pártbizottság első titkára így összegzi 1963-ban a városi és üzemi rekonstrukció városi feladatait: "A két rendszer közti gazdasági versenyben Magyarországnak is helyt kell állnia annak érdekében, hogy elérjük a világszinvonalat ... Ebben a versenyben nekünk is részt

kell venni. Pótolni kell több évtizedes elmaradást."³¹

Ezek a tulzások formálták azonban a városalakítás első szakaszát, amelyet valóságosan a mult tárgyi örökségétől való példátlanul gyors és nagyarányu szabadulás és a jövő uj városának példátlanul gyors és egységes építészeti szellemü kialakítása jellemzett. Egy 1968-as összegzés szerint a II. ötéves tervidőszakban "a lakótelepek és a kapcsolódó beruházások fejlesztése az előirányzat mintegy 70 %-ában beépített lakóterületen valósult meg... A városközép mintegy 50 %-át kellett átépíteni."³² És ezt, most már minden tulzás nélkül jellemezhetette így a megyei tanácselnök-helyettes: "olyan dolog megy végbe Salgótarjában, mint az ország egyetlen városában sem, hogy egy várost építünk át teljesen ujja."³³

E nagyarányu átalakításban a már említett tényezők /a nagytávlatu fejlődés iránt nyitott és a gazdasági fejlődés gyors ütemét illetően optimista központi politikai akarat valamint az ezt jól érző-értő, a fejlesztési eszközökért elszántan harcoló helyi vezetés/ mellett fontos szerepet játszott a helyi vezetők szövetségkötése a nagy átalakítást objektív szakértelmükkel igazoló, az uj város építésében méltó szakmai feladatot látó fiatal építészekkel.³⁴ A szakmai érdekek és a politikai célkitűzések e harmonikus kapcsolatáról számol be egy 1973-as, a Műelemzés sorozatban megjelent képzőművészeti írás: "Ritkán nyílik alkalom arra, hogy építészeink egy jelentősebb település központját megalkossák, s ezzel módjuk legyen a városélet kiemelkedő funkciói számára méltó kereteket formálni."

Megújhodó városainkat számbavéve, Salgótarján központjának kiépítése uttörő kezdeményezés volt. Uttörő, s talán szimbolikus

is, hiszen az ország egyik legelmaradottabb munkástelepülésének ujjaszületéséről és ezzel egyik legfontosabb ipari centrum munk öntudatra ébredéséről van szó. Az építészet, a művészet hivatásának magaslatán kívánt e tudatformáló feladatból részt vállalni." Műelemzésben kissé szokatlan melegséggel szól a szerző a városátépitést támogató helyi politikusokról: "A megyei, a városi tanács és pártbizottság vezetői rendkívüli megértésének és aktivitásának volt köszönhető, hogy az építészeti elgondolások megvalósulhattak."³⁵

S hogy milyen új várost álmódott a nagy lehetőségeket kapó fiatal építészek és helyi politikusok szövetsége a nem méltó régi helyére? A jellegadó első épületegyüttes már jól jelzi az átalakító törekvések legfontosabb összetevőit. Hiszen ez a két - láthattuk, meglehetősen kockázatvállalással, merészséggel, hivatalosan jóváhagyott tervek hiányában induló - épület nemcsak az új város helyét jelölte ki a város még meglévő, de az új épületek megjelenésével egyértelműen elbontásra ítélt, az üzemi telepektől elkülönülő régi központjában, de a városátalakítás léptékét is. Nemcsak a szanálás-vitában jelentett döntő érvet ez az épületegyüttes, de a korábbi /és sokak által folytatandónak tartott/ 3-4 szintes építkezésekkel szemben is megteremtette a szimbolikusan és szó szerint is magasabbra törő épületek szükségességéhez is az első érveket. Az akkori vezetők mai visszaemlékezése szerint e szimbolikus jelentőségű magasság vállalásához is meglehetősen merészség kellett; a város első számú vezetői által személyesen is ösztönzött és ellenőrzött gyorsasággal felhuzott emeletek a merészséget cinkos elismeréssel és megbocsátással elfogadó központi ellenőrzést kész

tények elé állították. /A szakmai érvek egymást támogatták; a várható nagyarányú szanálás mértékének viszonylagos csökkentését is igérte a nagyobb épületmagasság./

Az átalakító törekvések még egy jellegzetességét tükrözték ezek az épületek, most már nem külső elhelyezkedésükkel és magasságukkal, hanem: funkciójukkal. Az új város /melyben a városi tanács vb-elnökének 1958-as megjegyzése szerint: 5000 embernek nincs megfelelő lakása"³⁶, s amely idegenforgalmi vonzerejéről kevéssé volt ismert/ első két épülete egy szálloda és egy kulturház volt. Ez a vidéki kulturcentrumokról kialakított központi elképzeléseknek való kötelező megfelelés mellett /hiszen ismereteseek az időszak országos méreteiben jellemző kulturház-építési akciói, és bizonyára a Belkereskedelmi Minisztérium szállodaépítő törekvéseinek sem egyetlen nyoma a salgótarjáni szálloda/ a helyi tanácsi és pártvezetés azon törekvéseit is szolgálhatta, hogy pozíciójukat a város vezetésében megszilárdítsák. A korábbi széttagolt hatalmi struktúra tartós továbbéléséről tanuskodnak a megyei pártbizottság első titkárának még 1961-es megjegyzései is, amikor arról beszél, hogy: "A tanácsnak mint államhatalmi szervnek az üzemi vezetők szempontjából nincs tekintélye", vagy amikor azt mondja: "Sajnos azt el lehet mondani, hogy észlelhető olyan helytelen irányzat, hogy mi félünk a tömegektől."³⁷ E két, egyértelműen városi intézmény megépítése a vezetők tekintélyének megteremtésére, a korábban széttagolt, üzemek szervezésében működő kulturális élet egységesítésére /l. a 14. sz. jegyzetet/, az újfajta városépítői hatalom elfogadtatására is szolgálhatott. E huzólétesítmények egyben - bevallottan - a lakosság szocialista értékrend szerin-

ti átnevelésének eszközeivé is váltak. Míg a jegyzőkönyvekben gyakori a hivatkozás az új létesítményekkel szembeni lakossági idegenkedésre, elégedetlenségre /"Többször elhangzik, hogy miért van Karancs szálloda, miért van kulturház, amikor a gyerekeket nem tudjuk hol elhelyezni. Nem győzzük az embereknek megmagyarázni, hogy az ő problémájuk mellett ezek az objektumok mind szükségesek" - panaszkodik 1965-ben pl. egy tanács-tag³⁸/, a vezetők hivatkozásaiban, de a sajtóban is³⁹ visszatér az a gondolat, hogy ezek az intézmények milyen fontos szerepet játszanak a kulturált magatartás tömeges mértékű kialakításában.

Ezeknek a pillanatnyi igényeknek /igénytelenségeknek?/ és a társadalomátalakító célú távlati igény-tételezéseknek az állandó ütközéseiről tanuskodnak a városalakítás teljes folyamatán végigvonuló kihasználtságviták, melyek e korai időszakban többnyire egyértelműen a távlati igények javára dőltek el. A kis idegenforgalmu város számára fényűzésnek számító szálloda vádjával szemben így győzött a kulturmissziót teljesítő, kulturált szórakozásra, időtöltésre felkészítő intézmény eszménye; a kihasználatlan színháztermet felhánytorgató kulturház-ellenes hangokkal szemben az egységes, a környékre is kisugárzó hatásu városi kultúra vágyképét hordozó művelődési intézmény gondolata; a továbbtanulási igények és elhelyezkedési lehetőségek alacsony mértéke miatt a főiskoláért folytatott harcot elitélőkkel szemben az oktatás egészére visszasugárzó szerepű, a megye közoktatásának presztizsét emelő főiskoláért még akár a korszerű, új gimnázium épületét is feláldozni kész vezetői szándék stb. De nemcsak e közintézmények szolgáltak prózai használati céluknál

magasabbrendű, távlati, társadalomátalakító célokat, hanem - egyes vezetői megfogalmazások szerint - maguk az új típusú lakások is. Egy 1964-es megyei párt vb ülésen a megyei első titkár a lakosok konzervativizmusáról beszélt, arról, hogy a falusias életformához kötődnek, az új, korszerű lakásokban kicsinek találják a kamrákat, a balkonon szárítják a ruhákat, esetenként disznót perzselnek az új lakótelepek utcáin, alig járnak a vendéglátóipari egységekbe étkezni. De - teszi hozzá -: "az új lakások méginkább kényszerítik erre, hogy tényleg a városias életforma kezdjen kialakulni."⁴⁰

Az adott időszakban meglévő és kisszerűnek minősített igényeket azonban - úgy tűnik - nem a korszellemet hűsége sen követni kész vezetői szándék szorította elsősorban háttérbe. Valószínűbbnek látszik, hogy e korszellemmel szemben még az esetleg e lakossági igények mögé több-kevesebb meggyőződéssel fölsorakozó vezetői támogatás sem lehetett elegendő a tanácsai pénzgazdálkodás kötöttségei folytán. Erről tanuskodik a városi strandépítésnek a jegyzőkönyvekből fő vonulataiban jól követhető hosszadalmas története is /melynek pontos végigkísérése természetesen itt nem feladatunk/. A fontos, nagy feladatok mellett - úgy tűnik - először az 1962-es évi tervbe kerül be, lakossági kezdeményezésre a strandépítés terve. 1963-ban kiderül, hogy a szabályozatlan fejlesztési eszközből, a KÖFÁ-ból építik, a bánya is besegít, mégsem halad igazán az építkezés. Újabb pénzeszközöket viszont nem tudnak szerezni. A városi tanács vb-elnöke így beszélt erről: "Nem volna egészséges újabb beruházás kérése, és zaklatni az elvtársakat feleslegesen, mert ők megértették ezen kérésünket és támogatják is ... mi azon fogunk munkálkodni, hogy

legalább jövőre a tavi strand megépüljön, bár az ezévre volt beütemezve, de ez nem megy." Két év múlva kiderül, hogy ugyan "a strand üzemeltetése ebben az évben elkerülhetetlen", most már a KÖFA-ra sem számíthatnak, mert az OT a kulturház befejezéséhez előírta a KÖFA összegének ráfordítását is. A következő hónapban a városi első titkár így fogalmaz: "A strand már nemcsak fürdési téma, hanem politikai kérdés is ... Már meg lett ígérve a strand ezévi nyitása." Két hónap múlva városi tanács vb-ülésen külön napirendi pontként szerepel a strand ügye, ahol a városi első titkár azt javasolja, hogy tegyék át az építést az állami beruházási tervre. Végülis szakaszosan megépül a strandfürdő, a megyei lap tanulsága szerint 1968-ban jelentkezik az új létesítményként, mely KÖFA-ból készült el.⁴¹

A korszerű új intézmények nevelőerejével történő társadalomátalakításnak, a lakosság új életformára történő átállításának, átszoktatásának legfőbb területe e korban - a 60-as évek elején - a kulturházak mellett, az iskolarendszer volt. Ennek ideológiai-politikai programját a párt 1958. júliusi művelődéspolitikai irányelvei és a VIII. Kongresszus adták meg, szakmai programját pedig az 1961-es oktatási törvény. A salgótarjáni kulturcentrum megteremtéséért folyó harcban a 60-as évek elején tervbe került, de csak az évtized második felében felépült két új iskola /egy általános iskola és egy gimnázium/ a kézzelfogható jele e törekvésnek, valamint az egész évtizeden átvonuló, de csak a 70-es években megvalósuló főiskola-telepítés. Ezek az intézmények az építész-tervezők és a kor hangulatát jól érző politikusok megfogalmazásában az "iskolaváros" koncepcióban öltöttek egységes testet, amely a felépülő új városban egy terület-

re kívánta tömöríteni az oktatás és művelődés e fontos /és még néhány, később megvalósult vagy meg sem valósult/ intézményét, jelleges funkciót adva e városon belüli városnak.

Ha kihasználtság-viták ennek az első két megépült intézménynek a létrejöttét nem kísérték is /ez meglehetősen abszurd lett volna az általános képzés kiterjesztését kimondó oktatási törvény és az ettől a célkitűzéstől nagy távolságra lévő valóságos iskolahálózat ellentétének fényében/, elhelyezésük körül korántsem volt egyetértés a helyi vezetésen belül. A gimnázium telepítése pl. /amely, a korábban említett hierarchikus értékrend szellemében természetesen megelőzte - ha nem sokkal is - az általános iskola megépítését/ a provinciálisabb, valóságköltöttebb szemlélet szerint logikusabb lett volna azon a területen, ahol a város korábbi gimnáziuma is elhelyezkedett; a bányaközpont közelében, ott, ahol egyébként az 50-es években épült egyetlen iskola /egy általános iskola/ is elhelyezkedett. Az építésztervezőkkel szövetségre lépő városi és megyei vezetők azonban szakmai érvekkel az új városközpontba építés mellett döntöttek. A városi pártbizottság első titkára a megyei beiskolázásra hivatkozva így fogalmazott: "Azt kell felvetni, hogy nem lehet messze tenni a busz végállomásától."⁴² Ehhez a döntéshez is meglehetősen merészség kellett; a majdani iskolaváros első létesítményei az akkor még élő régi városközpont cigánynegyedébe kerültek, ami a konfliktusok tömegét váltotta ki a cigánylakosságnak a központból történő végleges kitelepítéséig /a 70-es évek közepéig/ több-kevesebb folyamatossággal. /Az oktatáspolitikai folyamatokról és küzdelmekről a későbbiekben részletesen lesz szó, így itt csak érintjük e témát./

A kötelezően meghirdetett társadalomátalakításnak azonban nem egyetlen - és nem is a legfontosabb - területe volt a korszerű, új intézmények nevelőerejével történő átszoktatás a 60-as évek elejének Salgótarjánjában. A dokumentumok és a visszaemlékezések szerint is jobban előtérbe került, hangsúlyosabb megfogalmazást kapott az az értelmiségi politika, amelyet a VIII. Kongresszusra készülő megyei pártértekezlet "kulturcentrum-határozata" és a városi pártbizottság 1000 szakember letelepítését ill. kinevelését kimondó határozata fémjelzett. Ebben az értelmiségi politikában a közvetlen hasznos cél mellett /hogy a város új intézményeinek a működtetéséhez és az üzemek, munkahelyek megfelelő irányításához képzett szakemberekre, köztük nagyszámu értelmiségire is szükség van/ megfogalmazódott egy korábbi társadalomszemléletet felváltani kívánó újfajta társadalomkép. E szerint, mint azt az ekkori értelmiségi politika minden bizonnyal legjelentősebb helyi dokumentumában, az 1964. júniusi megyei pártbizottsági ülés jegyzőkönyvében olvashatjuk,⁴³ a megye előtt álló nagyszabású feladatok megoldása nagymértékben az értelmiségi szakemberek tevékenységétől függ.

E megfogalmazás és általában az értelmiségi politika elfogadottá válása ebben a városban, ahol a megyei pártbizottságnak pl. az 50-es évek végén csupán egy értelmiségi tagja volt /akivel munkatársai szigorúan magázódtak is/ jól jelzi annak a jövő-orientált értékrendnek az előtérbe kerülését, amelyről a korábbiakban már szó volt. Az előterjesztés vitáján elhangzott hozzászólások egyike-másika el is ítéli az ezzel szembenálló másik értékrendet képviselőket, a múlt mitizálásában megragadtakat, azokat, "akik elméletileg, politikailag megrekedtek a fej-

lődésben". A megyei pártbizottság egyik munkatársa pl. így fogalmaz a két álláspont konfliktusáról: "... olyan következtetéseket vonnak le egyesek, hogy az értelmiség fogja átvenni a vezetésket. Ugy teszik fel a kérdést, ki vezet az üzemben, ki adja ki az utasításokat, ki a felelős: a mérnök. Ilyen téves nézetek alakulnak ki, s felvetik, hogy miért nem mondja meg nyíltan a párt, hogy kit illet meg a vezető szerep. Az ilyen megjegyzések felvetése különösen azon elvtársak részéről hangzik el, akik nem képezték magukat és az előléptetésük elmaradt." Ez az értelmiségi politika így nemcsak a korábbi időszakban /elsősorban az 1956-os események után/ bünbaknak tartott és elítélt értelmiségi képét kívánta semlegesíteni, sőt pozitívrá festeni, de újabb ellenség-képet is állított helyére /akivel szemben ugyan csak a meggyőzés fegyvere használható/: a fejlődésben megrekedt, a haladásra képtelen elvtársát. E program nevében kapott új lendületet az új város új társadalmának alakítása: erősödött meg a szakember-telepítési mozgalom. Az új emberek valóságosan is az új várost foglalták el: a csaknem kizárólagosan a városközpontban épülő új állami lakásokat a megye - és a város - előtt álló nagyszabású feladatok megoldására vállalkozó szakemberek és vezetők kapták meg.

A város- és társadalomalakítás e jövő-orientált jellege, a kulturcentrum, az új város kiépítésének ösztönző feladata - ha nem egyforma lendülettel is, de - végigkísérte a 60-as évek egészének történetét. Az évtized közepére azonban felerősödtek a realitásokra figyelmeztető hangok is - elsősorban a központi állásfoglalások jelzésére /pl. a beruházások visszafogására irányuló 1964-es központi bizottsági állásfoglalás hatására/. Az

oktatási reform megtorpanásával, 1965-ös felülvizsgálatával és a gazdaságirányítási reform feladatának előtérbe kerülésével a fejlődés iránya is új területre tevődött át: a gazdasági rendszer korszerűsítésének, hatékonyabbá tételének átfogó feladata lépett a szocialista tudatátformálás, a lakossági kulturális szint emelésének átfogó feladata mellé és lassan helyébe. A megyében ez sajátos problémaként jelent meg: a gazdasági szerkezet korszerűsítése a bányászat központilag előírt visszafejlesztésének és egy új, korszerűbb iparszerkezet megteremtésének programját jelentette. A város és a megye első számú vezetőinek figyelme és fejlesztői törekvései így a városépítés tervekben megálmodott feladatainak kivitelezése mellett elsősorban az ipartelepítési kérdésekre, a bányászat visszafejlesztésének kompenzálására biztosított központi összegek minél nagyobb arányu megszerzésére irányult. /Ennek a harcnak a követése végképp kivülesik e tanulmány kompetenciáján. Így továbbra is elsősorban az új politikai fejlemények városalakítási következményeire igyekszünk koncentrálni. Az iparfejlesztés-politika távlatos tulajdonságoktól nem mentes jellegéről azonban idekivánkozik a városi tanácselnöknek egy kijelentése, amely egy városi tanácsi, pártbizottsági együttes ülésen hangzott el 1968-ban: "Városunk iparra mennyiség, minőség és választékosság szempontjából most már világméreteken is jelentős."⁴⁴/

A távlatos városfejlesztésben is hangsúlyeltolódások jelentkeztek. Bár a kulturcentrum kialakításának szükségessége az évtized során végig nem kérdőjeleződött meg, az "iskolaváros" huzóerejű kifejezését /a jegyzőkönyvek tanúsága szerint/ egyre inkább csak a művelődési szakemberek hangoztatták, míg az első

számu vezetők új hívószót kezdtek használni. Az 1967. áprilisi megyei tanácsi alakuló ülésen pl. /amelyen a kormány elnökhelyettese is részt vett/ az /egyébként a megyei első titkárhoz hasonlóan pedagógusi képzettségű/ új megyei vb-elnök a város "ipari centrum"-má fejlesztésének szükségességéről beszélt.⁴⁵

Ezt a hangsúlyváltást jelezte az értelmiségi politikában megjelenő enyhe hangulatváltás is. Az értelmiségi kérdés sajátos megfogalmazásban kapott hangot pl. egy 1966-os megyei párt vb-ülésen, ahol az értelmiség között végzett politikai munka feladatait tárgyalták.⁴⁶ A szakszervezeti és üzemi vezetők, a megyei párt- és tömegszervezetek osztályának vezetője, a Vöröskereszt helyi képviselője kritikus hangot ütöttek meg az értelmiségiek tulzott anyagi igényei, a közélettől való visszahuzódásuk és esetenként előforduló téves politikai nézetei miatt. A megyei tanácselnök-helyettes viszont kiemelte az értelmiségiek szerepének fokozódó jelentőségét az új gazdaságirányítási mechanizmusban, a megyei első titkár pedig leszögezte: "56-ot lezártuk", és kiemelte, hogy a megyében még mindig kevés az értelmiségi.

Még érzékenyebben jelezte a hangsúlyváltást az oktatásfejlesztésben korábban provinciálisnak, szűklátókörűnek minősített vélemények előtérbe kerülése. Egy 1965-ös városi tanácsi vb-ülésen a felsőfoku iskola /most gépipari technikum/ telepítése ellen felszólaló üzemi vezető a gyár csekély felsőfoku végzettségű munkaerő-igényére hivatkozva érvel, és a tervezendő kollégium megépítését sem tartja indokoltnak az adott igények alapján.⁴⁷ Egy 1966-os városi párt vb-ülés előterjesztése szerint a korábbi kulturcentrum-határozatban megjelölt felsőfoku

intézmény létrehozásának feladatáról a vb lemondott. Az előterjesztés a hangsúlyt a növekvő analfabétizmus felszámolására teszi inkább.⁴⁸ /A színpalak mögött természetesen, a lehetőségekhez mért ütemben folytatódott a harc a főiskoláért./ Ennek az új realizmusnak a nevében szorult háttérbe és került le napirendről /akkor úgy tűnt, ideiglenesen/ a korábban körvonalazott iskolaváros-koncepció egy reprezentáns intézményének, az 1965-ben még a sajtóban is beígért⁴⁹ új, 24 tantermes általános iskolának a megépítése a városközpontban /amely egyébként az emlékezetes lakossági levélben kifogásolt szanálásra került épületek helyén lett volna - l. a 28. sz. jegyzetet/.

A városfejlesztés egészében jelentkezett bizonyos mértékű visszafogottság. Ebben az időszakban esik szó először testületi üléseken hangsúlyosan arról, hogy a szanálások, tulajdonképpént domboldalra /nem sík terepre/ épülő új város költségei meghaladják más területeken folyó lakásépítések költségnormáit.⁵⁰ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a helyi vezetők az OT-val folytatott további tárgyalásokkal és egyéb fejlesztői taktikákkal /pl. az építkezések gyorsításával/⁵¹ igyekeztek a nagyarányú átépítés számára kedvezőtlen helyzeten urrá lenni. Ennek a harcnak a pontos történetét nem követtük, mindenesetre az biztos, hogy a városrekonstrukció tovább folytatódott. Akkori vezetők mai visszaemlékezésében ugyan szó esik jónéhány megvalósulatlan városépítési elképzelésről is /pl. közmű-alagutról, ut-törővasut-építésről, a vasutvonalnak a városon kívülre vezetéséről, trolihálózat kiépítéséről stb./, ma már azonban ellenőrizhetetlen, hogy ezek létre nem jöttek mik voltak a pontos körülményei, okai. E korszakban viszont a városrekonstrukció

mellett kétségtelenül az iparfejlesztés vált meghatározóvá a területen.

A 60-as évek vége, 70-es évek eleje viszont véglegesen meghozta a nagytávlatú város- és társadalomátépítés megakadályozását. 1969-ben a városi tanácselnök-helyettes így fogalmaz: "A szocializmus építése megköveteli tőlünk, hogy ne csak távolra nézzünk, hanem közelre is, a mindennapi problémákra, és azok megoldásával is törődnünk kell."⁵² Az új realizmus társadalomképében /ismét elsősorban a központi politikaformálás szintjén/ hangsúlyosan kiemelődik a munkásosztály jelentősége /l. az 1970. januári PB állásfoglalást a munkásosztály helyzetéről/. A vidéki kulturális központok fejlesztésének 1958-ban meghirdetett központi politikai programja a városi /ezen belül elsősorban munkás/ lakások építése programjának adta át a helyét /l. a KB és a Minisztertanács 1970. áprilisi együttes ülésének határozatát vagy a KB 1970. júliusi határozatát a IV. ötéves terv irányelveiről/. Az új fejlesztési irányvonalak átfogó ideológiai megfogalmazását a helyi vezetők szerint az 1972. november 14-15-i KB-ülésről kiadott közlemény jelentette.

A helyi politikában is megjelennek a fejlesztési irányváltozásának jelei. A város kulturális központtá fejlesztésének további feladatait vizsgáló 1971-es városi, megyei tanács vb együttes ülésen a megyei első titkár /a helyi bányászat visszafejlesztésének jószereint lezáró szakaszában/ így fogalmaz: "Az 1964-es alapkoncepció helyes volt, de ismét egy újabb lendületet adó elhatározásra van szükség ... Még mindig nem sikerült igazán - szocialista tartalommal megtöltve - a nógrádi jellegét és a bányász jellegét megtalálni..."⁵³ Az 1972-es ünnepi tanácsulés-

sen - leváltása előtt néhány hónappal - ugyanő még jelen időben beszél a városátalakítás ekkorra már lassan lezáruló szakaszáról: "Mi nem újjá, hanem újra építjük a város középpontját. Az a régi, amelyhez kapcsolódunk, már nem más mint az anyaföld. Új konstrukciók, új szerkezet, új tartalom és új minőség születik ebben a városban ... A városépítéssel egyidőben más feladataink is vannak. Szocialista gondolkodású emberek, szocialista városlakók formálása. Megtanítani élni az embereket, az új városi környezetben, védeni azt, ami van, dolgozni, lelkesedni azért, ami ezután lesz."⁵⁴ A város az újszerű városrekonstrukció szakmai elismeréseként 1969-ben még megkapja a Magyar Urbanisztikai Társaság Hild-émlékérmét, a rekonstrukcióban meghatározó szerepet játszó építészek 1970-ben Állami díjban részesülnek, az új fejlesztési programhoz való helyi fölzárkózás azonban már a városalakítás új korszakába vezet át: a városrekonstrukció gondolatát háttérbe szorító, annak gyakorlatát megszakító korszakába: a munkásváros felépítésének feladatát vállaló 70-es évekbe.

A munkásváros építése

Ha a "bányász-jellegű kulturcentrum" képzete felidézi is emlékezetünkben azt a 60-as évek elején háttérbe szorított értékrendet, amelyet az elmitizált munkásmozgalmi múlthoz való kötődés és a távlatosabb elképzelésekkel szemben szűklátókörűnek, provinciálisnak minősített igények jellemeztek, a helyi politikai erőviszonyok változásai a közvetlen analógiát nem teszik lehetővé. A 60-as évek végére a városi és megyei vezetésben jelentős átalakulások történtek. A városi tanács vb-elnöké-

nek 1969-ben történő lemondását nagy együttérzéssel kommentáló megyei első titkár /akinek egyébként nagy szerepe volt a lemondás - és az ezt követő vagy megelőző hasonló jellegű változások - létrejöttében/ így bucsuztat el egy vezetőtipust: "Benne van a régi generációban, hogy mi lesz itt, jönnek az új emberek, kiszűrnék bennünket 1945-ös párttagokat, mi harcoltunk ezért a demokráciáért, és átadjuk a helyünket a fiatal 30 éves embereknek... A másik megjegyzés, amivel szintén számolni kell, hogy mi lesz a munkásvezetőkkel? Jönnek az értelmiségiek ... A mi káderpolitikai elvünk egyértelműen veti fel, hogy milyen következmények vannak egy nagy beosztásban, mint városi tanácselnöki tisztségben. Hiszen ma már sajnos kevés a munkásöntudat, sok minden mást ismerni kell, érteni kell sok mindenhez."⁵⁵

Hasonlóan kell értékelnünk a kulturális életnek azt, a 60-as években uralkodóvá vált elképzelésekkel gyökeresen elmentéses megfogalmazását is, amelyet egy 1974-es városi pártértekezlet ad meg, és amely az 50-es évek elejének - a 60-as években elítélt - gyakorlatát idézi: "a közművelődés letéteményesei Salgótarjánban a nagyüzemek."⁵⁶ Mindez ugyanis az üzemi vezetésnek, sőt magának az ipari szerkezetnek is jelentős átalakulása mellett zajlott le. /A közművelődés átértelmezéséről és az ekörüli harcokról a későbbiekben még részletesebben szó lesz./

Valójában tehát e politikaváltás mögött sokkal kevésbé érezhetjük a helyi hatalmi erőviszonyok változásait, mint inkább a hosszú időn át folyó távlatosabb fejlesztéspolitika nyomán felhalmozódó helyi feszültségek érzékelésével kialakult új központi politikai irányvonalaknak a kényszerítő erejét a helyi politikai törekvések és viselkedésmódok átalakítására, amelyet

természetszerűleg kísért az /egyres esetekben központilag kikényszerített/ helyi erőviszonyok változása is. A "munkásváros" építésének programját azonban nagyrészt azok az újtipusu vezetők irányították, akik még a kulturcentrum-város építésének távolosabb feladatára szerződtek el. A helyi feszültségeknek pedig - ha a helyi vezetés a városalakítás teljes folyamatán keresztül érzékelte is azokat - jelentős súlyt, politikaformáló erőt csupán a központi politikai szinten lezajlott irányvonalváltozás adott, a feszültségek mintegy ebben a közvetítésben váltak a helyi politikát irányító ösztönzőkké. Ez idézett elő szükségszerű változást a régi vezetők preferenciáiban és állított előtérbe olyan új vezetőket, akik ezeket az új preferenciákat képviselték.

Hogy a helyi feszítő igények megjelenésében meghatározó szerepet játszott a helyi vezetők készsége a központi politikai irányvonalak gyors követésére /a gyors politikakövetés juttatásának elnyerése reményében/, azt jól mutatja, hogy a visszaemlékezések szerint /nemcsak a 70-es évek helyi politikájában meghatározó szerepet már nem játszó régi vezetők, de a ma is vezető pozícióban lévő helyi politikusok szerint is/ a helyi feszültségekre meghatározó jelentőséggel a központi politikaformálás szintjéről hívták fel a helyi vezetés figyelmét. A kormány elnökhelyettese 60-as évek végi látogatásán figyelmeztette a város - és a megye - vezetőit azokra az ellentmondásokra, amelyek az új és a régi városrészek között feszülnek. Még meghatározóbb szerepű hivatkozási alap a KB 1972-es novemberi állásfoglalásának a "dekoratív városközpont-építéseket" elítélő passzusa. De az országos sajtóban is megjelentek a város újjáépítésének nagyvonalúságát, merészségét dicsérő hangok mellett a disszonánsabb

megítélés jelei. Az Élet és Irodalom egy 1968-as írásában Garai Gábor pl. így fogalmazott a salgótarjáni Művészeti Hét eseményei kapcsán: "Igaz ugyan, hogy a munkások, bányászok, akik teremteték és ma is fenntartják, fejlesztik ezt a várost, szemlátomást ezuttal nem értek rá arra, hogy személyesen találkozzanak ve-lünk, írókkal."⁵⁷

Az új politikai irányvonal, amely mind a városkép kül-ső alakításában, mind a hivatalosan a városról megfogalmazott társadalomkép alakulásában jelentkezett, eleinte nem a korábban uralkodóvá vált "kulturcentrum"-elkötelezett politikai irányvo-nal alternatívjaként jelent meg, hanem azzal párhuzamosan meg-valósítandó új, járulékos feladatként. A 60-as éveket követő i-dőszak város- és városi társadalomépítő akcióiban - váltakozó e-rőviszonyok mellett - végig jelen volt e két irányvonal /a táv-latos, jövő-orientált nagyvonalu törekvések és az adott realitá-sokra figyelő, óvatosabb, pillanatnyi feszültségek-orientálta politikai irányvonal/, és a városalakítás története e két vonal küzdelmeként is megismerhető.

A 60-as évek második felében kezdett jellegesen és po-litikai erők által támogatott formában /vezető pozíciókban lévők által képviselten, testületi üléseken/ megfogalmazódni a belső városrész építésének kizárólagosságát megkérdőjelező álláspont. Egy 1967-es városi tanácsülésen pl. egy külterületi iskolaigaz-gató óvatosan felveti, hogy "minden iskolának a város centrumá-ba való építése azzal a veszéllyel járhat, hogy a város legszél-ső helyeiről járhatnak be a tanulók és nem volna-e helyesebb a város perifériális területére is tervezni egy-két iskolát." A városi művelődési osztályvezető, a perifériákon lévő iskolák nő-

vekvő elnéptelenedésére hivatkozva ekkor még a /soha meg nem épülő/ belvárosi új iskola építése mellett érvel.⁵⁸ 1969-ben azonban a munkásosztály helyzetével foglalkozó városi tanács ülésén már a megyei tanácselnök-helyettes figyelmeztet arra, hogy "Többet kellene foglalkozni a peremkerületek ellátottságával ... Feszítő a városban a peremkerületek ellátása a városközponthoz viszonyítva. Egy-két települést feltétlenül ki kell emelni a IV. ötéves tervben, s ezek fejlesztését erőteljesebben kell csinálni."⁵⁹ Egy évvel későbbi tanácsülésen is bizonytalan még a peremkerületi építkezések sorsa. A városi tanácselnök - egy kérdésre válaszolva - azt mondja: "Hogy mi lesz a peremkerületek sorsa, sajnos egyenlőre megmondani nem tudjuk, mert nagyon sok helyen nagyon sok mindenre lenne szükség. Nem ismert még előttünk, hogy mennyit kapunk a központi beruházásokból, és nem tudjuk, hogy a mi bevételeinkből mennyit tudunk e területekre fordítani."⁶⁰ Egy évvel később a városi pártbizottság első titkára már egyértelműen állást foglal az új irány mellett, a korszerűtlennek tartott városközpont szanálásának 60-as évekbeli programja mellett /vagy helyett? - itt még nem egyértelmű/ az üzemi munkáskolóniák szanálása mellett hitet téve: "A kolóniákban lakó emberek ma már türelmetlenebbek, mint korábban. Olyan kontrasztok alakulnak ki a városban, ami nehezen tűrhető el... A kettő ellentéte miatt tartjuk nagyon fontosnak, hogy az egész tervben mindegyütt a lakásra koncentráljunk." Emellett azonban teljes határozottsággal állást foglal a kulturcentrum-építés további folytatása mellett is: "Szakemberekre is szükség van, főiskola megépítése is fontos célkitűzés." A megyei tanácselnök - a IV. ötéves terv legfontosabb területeként említett lakásépítések mellett -

kiemeli és egyenesen a 60-as évek tulzásait idéző kifejezéssel illeti a másik fontos tanácsi feladatot, a "főiskolai sor megépítését".⁶¹ /A következő évben egyébként - igaz, ideiglenes épületben - megindul a főiskolai képzés a városban./ Ebben az időben nyilatkozik a városközpont építését irányító építész-tervező is a nagyvonalu átépítési tervekről a helyi sajtóban.⁶²

Ez a kettősség jelentkezik a városi társadalomkép évtizedfordulói formálódásában is, amelyet az oktatási témák és a mellettük ezidőben előtérbe kerülő közművelődési feladatok kérdéseinek tárgyalásában követhetünk nyomon. A szűkebb témánk szempontjából meghatározó jelentőségű, és később részletesebben tárgyalandó 1971-es júniusi megyei párt vb-ülésen a megyei oktatási rendszer fejlődését kritikusan megítélő, a további gyors minőségi fejlesztés mellett hitet tévő előterjesztést érő támadásokra az előterjesztést készítő megyei pártbizottság Propaganda és Művelődési Osztályának egyik munkatársa így válaszol: "A viszonyítás problémája volt a legvitatottabb: a múlthoz vagy a jövő igényeihez mérjük helyzetünket." A jövőhöz viszonyító előterjesztés ekkor már nem kap egyértelműen pozitív megítélést, a megyei első titkár bizonytalan kérdésfeltevéssel válaszol a változásokat sürgető javaslatokra: "Bir-e annyi terhet elviselni a népgazdaság az oktatás ügyére?"⁶³

Hasonlóan ellentmondásos a város közművelődési helyzetét erősen kritikusan megítélő városi pártbizottsági előterjesztés fogadtatása is 1970-ben. A sok területen kialakulatlan, másutt összehangolatlan kulturális tevékenység alacsony színvonalára figyelmeztető előterjesztésről a városi tanácselnök azt mondja: "Nem veszi figyelembe azt, hogy Salgótarjának a korábbi

jellegét figyelembe véve nincs egy olyan közművelődési multja, mint más városnak ... Nem mindegy, hogy honnan indulunk, amikor ezt a közművelődés kérdését említjük." Egy üzemi vezető veszi a védelmébe az előterjesztést, amikor azt mondja: "nem látom rossznak, hogy kicsit élére állítja a dolgokat és gyorsabb előrehaladást szeretne diktálni." A városi első titkár mindkét tulzó álláspontot elutasítja, amikor megdicséri az anyagot: "Az anyag szakított a pártbizottság, végrehajtó bizottság elé terjesztett formákkal, és ehhez nem vagyunk hozzászokva.", de meg is rója, mert az nem veszi figyelembe, hogy "egy sor pozitív dolog azonban történt." Végül is a biztosan és egyértelműen kijelölt politikai irányvonalra hívja fel a vb figyelmét: "a lakás kérdése a legfontosabb."⁶⁴ A kulturcentrumépítés mellett elkötelezett értelmiségi vezetők egy sor megnyilatkozását lehetne még idézni, amelyek jól jelzik, hogy az új irányvonal megjelenését nem a kulturcentrum-politika tulhajtásai idézték elő, és hogy a radikális helyi reformerek éppen a kulturcentrum megvalósításáért tett helyi erőfeszítéseket keveslik és kezdik fokozottabban számon kérni e korszakban. /Megemlíthető még talán egy 1971-es városi, megyei tanácsi együttes vb-ülés is, ahol a városi és a megyei tanácselnök megfogalmazásában is hangot kapott az a probléma, hogy a kulturcentrum-határozat végrehajtásában a személyi feltételek megteremtésében komoly elmaradások mutatkoznak; vagy egy 69-es megyei párt vb-ülés, ahol a megyei ideológiai titkár a tanácsi oktatáspolitikai fejlesztésekben "fel-felbukkanó tervszerűtlenségekről" beszél.⁶⁵

Az új irányvonal azonban deklaráltan elfogadott helyi politikává válik. Az új választott városi tanács 1973. áprilisi

alakuló ülésén a város új tanácselnöke már egyértelműen fogalmaz: "A várospolitikai munkában a jövőben fokozottabban figyelemmel kell lennünk városunk munkásjellegére, hagyományaira. Következésképpen meg kell valósítanunk a KB 1972. november 15-i állásfoglalását a munkásság helyzetének, életkörülményeinek javítása érdekében; a következő 4 évben anyagi lehetőségeink keretei között javítanunk kell a peremkerületek munkáslakosságának életkörülményeit, hatékony intézkedéseket kell tennünk a fizikai munkások lakásproblémáinak megoldásában, gyorsabb ütemben kell előrelépni a múlt örökségeként ránk maradt kolónialakások felszámolásában." Az új megyei tanácselnök is hitet tesz az új program mellett: "Olyan város megteremtése legyen a célunk, amely külső megjelenésében is tükrözi szocialista rendszerünk magasabbrendűségét...", és az új városi első titkár lelkes munkára buzdít: "Egy célért - az országos politikával szoros összefüggésben lévő helyi feladatok megvalósításáért - közös akarattal kell a városi tanácstagoknak munkálkodniuk."⁶⁶ A belső városrekonstrukció további folytatása - egyelőre - lekerül a napirendről és "munkáscentrikus" városi középtávú művelődési terv készül.⁶⁷

Ujra előkerül, sőt kezdik megvalósítani a 60-as évek elején elvetett városépítési alternatívát, a város déli - üzemekhez közeledő, régi üzemi kolóniákkal jellemezhető - területeinek be- ill. átépítését; megindul itt egy munkáslakótelep építése. De a lakásépítéseknek a korábbi tervidőszakoknál jelentősen nagyobb aránya ennél több lehetőséget is jelentett. Ez a nagyobb arány részben a fejlesztések lakásépítésekre történő koncentrálásából adódott /a közintézmény-építések időlegesen kissé háttérbe szorultak/, részben pedig egy újabb központi ki-

emelés tényéből. Az 1971-ben kormányprogrammá emelt Országos Településhálózatfejlesztési Konceptió, amely a korábbi, a "big is beautiful" alapelvén nyugvó hierarchikus szemlélet tudományos megalapozását nyújtva a "nem megyeszékhelynek készült" város megyeszékhely-jellegének elismerésével, részleges felsőfoku központtá minősítésével a fejlesztéseknek a korábbi nagyságrendet meghaladó eszközlehetőségére ütötte rá a hivatalos pecsétet. Így kerülhetett sor a korábbi városrendezési tervekben alapvetően családi házas beépítésre szánt északi - üzemi területhez nem kapcsolódó - városrész két külön elnevezésű, de egymáshoz sok tekintetben hasonló lakótelepének megépítésére is. Ez utóbbiak a korábbi, belső városrészek rekonstrukciójával jellemezhető lakásépítési gyakorlatnak sok tekintetben a szerves folytatását jelentik; mindenekelőtt a lakótelepek társadalmi rétegjellemzőinek erős homogenitását tekintve /a felső középrétegek - alkalmazottak, vezetők, szellemi foglalkozásuk - tulsúlyáról van szó/, de a lakóhelyi környezet kialakítását, a lakások minőségi jellemzőit tekintve is. A kétféle lakótelep jelleges elkülönülése így egyrészt a korábbi /az új irányvonal által élesen elítélt/ szegregálódási tendenciáknak a továbbélését hozta a lakásépítések a látványos növekedésével jellemezhető korszakban,⁶⁸ másrészt jól jelzi ennek az új irányvonalnak a kevésbé egynemű jellegét.

Hasonlóan keverednek a célkitűzések, értékprioritások a városi társadalomalakítással kapcsolatos helyi politikában, amelyet a "munkás és üzem-centrikus" közművelődés fogalmának a korszakban egymás mellett élő és egymással gyakran összeegyeztethető kétféle értelmezése is jelez. A korábbi, távlatos, fel-

világosító- és huzó-jellegű kulturcentrumépítő lendülettel nem összeegyeztethetetlen utópisztikusabb és a pillanatnyi igények kiszolgálására kész realista értelmezés - ha nem is mindig békés - egymás mellett élését két, egymással szorosan összefüggő, politikai tényező tette lehetővé. Ezek részletes vizsgálata meghaladja a tanulmány kompetenciakörét, így csak - sok szempontból támadható, leegyszerűsítő - jelzésükre vállalkozhatunk. Egyrészt maguknak a központi politikai irányvonalaknak a bizonyos mértékű többértelművé válásáról, differenciálódásáról van szó /hiszen az egymással időnként szembekerülő helyi politikusok többnyire ugyanazokra a központi politikai határozatokra, állásfoglalásokra, utmutatókra hivatkoznak - ha a visszaemlékezésekben mögöttük nem is mindig ugyanazokra a személyekre/, másrészt pedig az ebben az időszakban ezzel párhuzamosan végbemenő decentralizálási tendenciákról, amelyeknek legnyilvánvalóbb eseménye az 1971-es új tanácstörvény életbe lépése volt. /A helyi önállóság-függés dimenziójának e korszakban lezajló változásairól szűkebb témánk, az oktatáspolitikai alakulásának elemzésekor lesz részletesebben is szó./

A 60-as évek végén a társadalmi realitások nagyobb mértékű figyelembe vételének a központi politika szintjén meghirdetett igénye - elsősorban talán a megyei pártbizottság Propaganda és Művelődési Osztálya munkatársainak megfogalmazásában - a korábbi, jövő-orientált kulturcentrumépítési feladatokkal összeegyeztethetőnek tűnt. Egy 1969-es megyei párt vb-re készült előterjesztésük vitáját összefoglalva a megyei első titkár így fogalmazott: "Azt a törekvésünket, hogy a kulturálisan 'sötét' Nógrád felszámolódjon, igyekezni fogunk fenntartani az új hely-

zetben is."⁶⁹ Két évvel később a megyei középiskolai struktúra kialakítására vonatkozó elképzelésükben vázolták egy - a megyeszékhelyhez közeleső - bányásztelepülés kulturcentrummá alakításának lehetőségét egy új gimnázium /az adott ágazati elképzelésekkel kevésbé összeegyeztethető/ felépítésének terve kapcsán.⁷⁰ Ugyanebben az évben, a város "munkás- és ifjúságcentrikus" középtávu művelődési tervének tárgyalásakor a városi első titkár így fogalmaz: "Emelni kell a város kulturáltságát, az igényszintet."⁷¹

Ezzel ellentétes megfogalmazásokat is idézhetnénk ebből az időszakból. A középtávu művelődési terv városi tanácsi vb-ülésen történő megtárgyalásakor a huzóintézmények támogatásával szemben az egyik vb-tag nivelláló politika követésére szólít fel: "Fel lehetne oldani a feszültséget pl. ha nem tagozatos osztályokat fejlesztenénk, vagy az egésznapos iskolát vezetnénk be, hanem a minimális igényeket próbálnánk kielégíteni."⁷² 1974-ben ünnepi tanácsülésen a városi első titkár még így beszél a városi társadalomról: "Városunk társadalmi összetételében ... távlatban is a nagyüzemi munkásság képezi a struktúra gerincét, mind politikailag, mind nagyságrendjét tekintve, noha emelkedik, s a jövőben méginkább emelkedni fog a szakmunkások aránya, a munkások általános műveltségi szintje, bővül a fiatalok pályaválasztási lehetősége, pozitívan változik a családok életmódja, Salgótarján urbanizációs szintje... Az anyagi és szellemi erőket koncentrálni jelentős eredményeket értünk el a kulturális centrummá fejlődés útján. Kiépült az un. alapintézményhálózat, nagymértékben javultak a művelődés személyi feltételei, kialakultak az 'iskolaváros' jelleg keretei."⁷³ Egy 1976-os városi

pártbizottsági ülés előterjesztésekor a városi ideológiai titkár viszont a fejlődés távlatai helyett annak veszélyeire hívja fel a figyelmet: "Az anyagi javak felhalmozódása azt a kérdést veti fel sürgetően számunkra, hogy hogyan éljünk értelmesen, emberhez méltóan, hogyan kerüljük ki a fogyasztói szemlélet buktatóit, hogyan állítsuk a fogyasztást eszközként céljaink megvalósításának folyamatába. Szorosan összefügg tehát a közművelődés az osztályharc napjainkban erősödő területével és feladataival, az ideológiai harccal a kispolgáriság elleni küzdelemmel."⁷⁴

A fejlesztések gyakorlatában egyértelműen előtérbe került a kis lépések taktikája; a korábbi nagyratörő iskolaváros-építő tervek helyett - egyébként az országos gyakorlatnak megfelelően - a városi művelődési osztályvezető által személyesen képviselt és szorgalmazott pénzmegtakarítások, tanteremfelújításként elkönyvelt iskolabővítések útján fejlődött a városi iskolahálózat, majd a lakótelepi lakások megépülése nyomán késve elkészülő és hamar szűkösnek bizonyuló lakótelepi iskolák és a szükségmegoldásként elfogadott faház-épületek felépítésével. A szűkös fejlesztéspolitika hosszabbtávú ellentmondásait érzékelő újabb központi politikai elképzeléseket maguk mögött tudó helyi vezetők ma felhívják a figyelmet e korszak nagyobb távra szóló építkezéseire is: a végülis felépülő főiskolára, kollégiumra, műtermes lakásokra és az ebben az időszakban kevés helyen épülő /igaz: munkásmozgalmi/ muzeumnak a városközpontban megépült modern épületére.

E korszak város- és társadalomalakító politikáját e kettősségek és ellentmondások mellett azonban alapvetően mégis a jelen igényeire orientáltság jellemezte a korábbi időszak jö-

vő- és célorientáltságával szemben. Érdeemes azonban az igény-megfogalmazások mechanizmusairól még néhány szót ejtenünk. Ennek az időszaknak a jegyzőkönyveiben a korábbi éveknél összehasonlíthatatlanul több hivatkozást találunk a helyi, lakossági és üzemi igényekre, érdekekre. Ebben meghatározó szerepe van a tanácsi gazdálkodás változásainak, a tanácsi bevételekben megnövekedett szerepű lakossági és üzemi hozzájárulásnak, és ennek kapcsán a helyi vezetők azon felismerésének, hogy a társadalmi munkát, anyagi eszközöket felajánló lakosok és üzemek a városalakítás kérdéseibe való beleszólásra is jogot formálhatnak. Az igények megítélésének korábbi, értékhierarchikus gyakorlata és a megítélők személye /a helyi vezetők/ azonban kevésbé változott a korábbi gyakorlathoz képest. A városi tanácselnök 1970-es tanácsülési felszólalásában pl. elítélően említi a vállalatok hajlandóságát a saját érdekeik előtérbe helyezésére: "Az üzemekkel jó a kapcsolat, különösen ahol a vállalati érdek megkívánja... ha az érdekek aránya a város felé billent, már nagyobb volt az elzárkózás a vállalatok részéről."⁷⁵ A városi első titkár egy 1971-es pártbizottsági ülésen azt igéri: "mi az üzemeket abba az irányba fogjuk szorítani, hogy mindenhez járuljanak hozzá."⁷⁶ Ha a megfogalmazások finomultak is a 70-es évek során, a megítélés alapvetően nem változott.

A lakossági érdekek hierarchiájáról 1971-ben így beszél a városi tanácselnök: "amikor ez elé a tanács elé került régebben egy várospolitikai terv, vagy egyéb, pénzügyi fejlesztési terv, amely terveknek az egész város életére kiható fontossága van, amikor a tanács arra hivatott eldönteni, hogy jó irányban megyünk-e vagy sem, amikor helyes volna azt megmondani, hogy

miért építünk ezt, és miért nem építünk mást, mondhatnám hogy a Sportcsarnok, a lakberendezési áruház megépítésének a sorsa az egész városra kihat, ami mindannyiunknak közös ügye kell, hogy legyen, akkor, amikor ilyen kérdéseket tárgyalt a tanács, egy-egy tanácstag azzal foglalkozott, hogy a körzetéből nem vitték el a szemetet vagy 'Kisék háza előtt' nincs utcai világítás, vagy eldugult az átvezető stb."⁷⁷ A városi első titkár 1972-ben már nemcsak az egyéni és az összérdek összefüggéseire utal, de az egyes részérdekek hierarchizálására is javaslatot tesz: "Az egyes körzetekben jelentkező feszültségek nem bírnak egyforma nagyságrenddel a városban. Éppen azért minden tanácstagnak kötelessége, hogy letegye a városi tanács vezetősége asztalára az olyan igényeket, ami összvárosi szempontokat figyelembe véve, fontos."⁷⁸ Egy évvel később ugyanő már elégedetten megállapítja: "a tanácstagok egyre inkább összevárosi szempontból itélik meg a lakóterületek problémáját és ez is örömdolog."⁷⁹ Az igények fokozottabb figyelembevételének feladata és az a feladat, hogy a városi összérdekeket a lakossági csoportok előtt képviselni kell, ebben az időszakban - főleg a városi vezetés szintjén - azonban előtérbe állított olyan vezetőket, akik helyi származásuk és ismertségük révén feltételezhetően otthonosabban mozogtak e közegekben. Ilymódon a 60-as évek elején, a szakember-telepítés idején dúló "idegenellenes", nemritkán "értelmiség-ellenes" hangulat továbbélt ebben az időszakban, és a korábban nem egyszer konzervatívnak, provinciálisnak minősített vélemények és attitűdök most esetenként a helyi, ilymódon autentikus megítélés pozitív pecsétjét kapták meg.

Ha a városfejlődéssel kapcsolatos városi és összvárosi

igények megítélése alapvetően nem változott is ebben az időszakban /bár kétségtelenül tágabb, rugalmasabb megfogalmazást és képviselést igényelt, mint korábban/, a távlati igények fölött minden kétséget kizárólag győzelmet arattak a jelenlegi, esetenként pillanatnyi igények. Ezt jól tükrözi a helyi sajtó, ahol a városépítéssel, kulturcentrum-alakítással kapcsolatban a korábbi időszakban még gyakran megjelenő vezetői állásfoglalások, elvi cikkek ezidőszakra szinte eltűnnek, s a fejlesztési elképzelésekről, nagy távlatokról szóló, 60-as években megszokott tudósítások helyét a kis késésekről, átadásokról, átalakításokról, ellátási problémákról szóló írások veszik át. A pillanatnyi igényekkel kevésbé igazolható törekvések megvalósulásának nehézségeit e korszakban jól illusztrálhatja az északi lakótelep iskolája megépítésének története is.

Az évtized második felében tervbe kerülő fejlesztés konkrét kialakításáról ekkor már nagyvonalabb elképzelések is születhettek: az országos ágazati politikában - igaz, inkább kivétel formájában, de - elfogadottá vált /elsősorban építőművészek szorgalmazására/ egy új típusú, a lakóhelyi közösség egésze számára nyitott, többfunkciós iskola és közművelődési intézmény szakmai koncepciója. Egy ilyesfajta művelődési komplexum terve került megfogalmazásra az északi városrész felépítendő új intézményének kapcsán is, a mentálhigiénés központként is funkcionáló, uszodás, iskolai étkezőhelyiséget esténként étteremmé, auláját mozi- és színházteremmé átalakítható, klubfoglalkozások tartására alkalmas helyiségekkel rendelkező épület nagyvonalú - és kiviteli tervvé sohasem formálódó - álma azonban nem talált egyértelmű helyi támogatásra sem, ami pedig a nem túlságosan rossz

városi ellátási statisztikai adatok láttán a nagyvonalubb tervek elfogadására amugysem nagyon hajlamos országos szervek meggyőzéséhez elengedhetetlen lett volna. A megengedhetetlen fényűzést az egyéb városi problémák ismeretében elitélő puritán vezetők és a nagyvonalu álmokat szövő fantaszták egymást közömbösítő helyi küzdelmében végülis a gyorsaság döntött; a megyei pártbizottság titkarának személyes közbenjárására a legkorszerűbb, leggyorsabb építési technológiával megépült az iskola. /A költségek ugyan magasabbak lettek az eredetileg a komplex funkciójú épületre szánt összegnél, az összehasonlítást azonban lehetetlenné teszi az, hogy egy megépült és egy meg nem épült intézmény építési költségeinek összevetéséről van szó./

Az egymás mellett élő különböző irányvonalak, értékpreferenciák és vezetői stílusok megnehezítik annak eldöntését, hogy végetért-e vagy tart-e még a távlatok helyett inkább a jelen kötöttségeire koncentráló, a nagyvonalu bőség helyett inkább az igénytelenebb szűkösség felé hajló fejlesztési gyakorlat elsőbbsége a város- és társadalomalakítás folyamatában. Ennek eldöntését az is megnehezíti, hogy /többé-kevésbé elfogult/ kortársai is vagyunk e folyamatoknak. A salgótarjáni városépítés konkrét gyakorlatában mindenesetre a 80-as évek elején ismét előtérbe került az előző évtizedben háttérbe szorult belső városrekonstrukció kérdése.

Vissza a rekonstrukcióhoz

A visszaemlékezők tanúsága szerint a 70-es évek elején már készült a belső városrekonstrukció továbbfolytatására terv,

a vasutvonallal kettészelt város keleti részének a nagyrészt a 60-as években történt megépítése után, most már a nyugati városrészre. A munkásváros-építés, a munkáslakásépítések feladatának előtérbe kerülésével azonban a tervek háttérbe szorultak, bár a tervező-építésszek természetesen továbbra is szorgalmazták valóra váltásukat. 1975-ben pl. városi tanácsi vb-ülés tárgyalta a nyugati városrész rendezési tervét, és itt a város építésében egyik főszerepet játszó építész is felszólalt: "Tarthatatlan állapot, hogy most már - szerényen mondva - országos hírű városnak csak az egyik része város. Tájélag a város legértékesebb részéről van szó." A kor követelményeihez alkalmazkodó, jórészt középmagas házak építését tartalmazó tervet a városi első titkár is támogatja, bár a kötöttségekre is figyelmeztet: "a vb-nek kell állást foglalnia abban, hogy minek a rovására menjen."⁸⁰ A városi vezetők ebben az időszakban is számtalanszor kifejezésre jutatták, hogy /ha nem is olyan egyértelműen csak ezt az új várost tekintik "városnak", mint az előbb idézett építész, de/ büszkéek a városrekonstrukció eredményeire - l. pl. a 73. sz. jegyzetet vagy a városi tanácselnök 1975-ös ünnepi beszédének idevonatkozó részletét: "Eredményeink közismertek. Olyan várost építettünk, melynek építési módja országos, központjának szépsége európai hírű."⁸¹ A városrekonstrukció továbbfolytatásáról azonban az évtized végéig nem születik döntés. A városi első titkár csak 1980 elején nyilatkozik a helyi sajtóban a belső városrészek /pl. a nyugati városrész/ átépítésének folytatásáról.⁸²

Míthogy a tervek még nagyrészt terv formában élnek, realitásukat a különböző vezetők nem teljesen egybehangzóan ítélik meg és az ezzel kapcsolatos megnyilatkozások meglehetősen

óvatosak, erről az újabb városalakítási korszakról csak néhány /feltehetőleg az eddigieknél is bizonytalanabb/ megjegyzést tehetünk. Az mindenesetre látszik, hogy a korábbi évtizednél erősebben megjelenik /ill. visszatér/ bennük a városi, sőt a városon tulsugárzó szerepű közintézmények /könyvtár, uszoda, uttörőház stb./ nagyobb arányu építésének gondolata. A városi szerepkörnél kiterjedtebb feladatkört újabb közigazgatási aktualitás is indokolja: a járási hivatalok megszűntével erősödött a város szerepe a városkörnyéki igazgatásban. Szembetűnő a kiterjedtebb szerepkörű közintézmények építésével együttjáró nagyobb léptékek, korszerű technológiák és építészeti megoldások vállalására való készség is e tervekben. A 60-as évek elejének sokszor merésznek tűnő vállalkozásaival szemben viszont - a vezetők mai megítélése szerint - a városrekonstrukció szakmailag-társadalmilag jóval előkészítettebb terepen /jórészt már elkészült közművekkel, szanált területeken/ indulhat.

Ugy tűnik, hogy /megint csak erősen megváltozott összefüggésben, de/ visszatérnek a nagyobb távlatokra szóló építkezéssel járó kihasználtság-viták is. Bár a pillanatnyi megoldásokat preferáló, a szűkösséget a helyi igények nevében vállaló korábbi gyakorlat legexponáltabb képviselői ma már jórészt nincsenek vezető pozícióban /a 80-as évek elejének helyi vezetőváltásait merészség lenne értékelni, mindenesetre úgy tűnik, hogy számos, szélesebb látókörű, nagyobb távlatokban gondolkodó szakember került a korábban az elsősorban helyi vélemények autentikus képviselőjét vállaló vezetők helyébe/, az egyes intézmények várható szükségességének, kihasználhatóságának, fontosságának megítélésében nem egyértelműek a vélemények. Jellemző példaként

idekívánczozik az oktatásfejlesztések területéről egy, már jórészt lezárt és egy még igazán ki sem bontakozott vita jelzése.

Az első a régi "iskolaváros-koncepcióban" már a 60-as évek közepén megjelent új iskola építésének lassan lezáruló története. Az akkor még a belvárosi lakásépítésekhez kapcsolódó új intézményként elképzelt /de öt éves tervbe be nem került/ iskola a belvárosi rekonstrukció ütemének megakadásával és a külső városrészek lakótelepeinek építésével háttérbe szorult a fejlesztési elképzelésekben. Lekerülni soha nem került a napirendről, mert a városi vezetés az egyszer már felvetett intézményépítési tervet nem kívánta elvetni. Többféle elképzelés alakult ki a megépítésével kapcsolatban, ezek inkább személyes véleményként, mintsem hivatalos álláspontként terjedtek. A városi tanácselnök-helyettes személyéhez kötik pl. azt a 70-es évek közepén kialakult elképzelést, mely szerint a kis városi távolságok lehetővé tennék, hogy az új lakótelepekről is bejárjanak a gyerekek, így a belső városrészen megépítendő új iskola, a korábbi "iskolaváros-koncepciónak" megfelelően alakulna ki, és enyhítené a 70-es években kétségkívül zsúfolt belvárosi iskolák gondjait és szolgálná egyben a külső lakótelepek iskoláit is. Az V. öt éves fejlesztési terv előkészítése idején a városi tanácsi vb tagjai a többfelé egyszerre folyó építkezésekre és a beígért belvárosi iskolára hivatkozva a többféle iskola megépítését szorgalmazzák, jóllehet a megyei tervosztály vezetője figyelmeztet arra, hogy csak egy megépítésére lesz elegendő pénz. A testület és vezetői azonban, láthatólag, nem tudnak egyértelmű döntést hozni - vagy talán reménykednek a döntés halogatásának kedvező következményeiben.⁸³ Az V. öt éves fejlesztési tervbe végülis a belvárosi és

az északi lakótelepi iskola terve is bekerül.⁸⁴ Nehéz ma már eldönteni, hogy milyen szerepet játszottak a pénzügyi nehézségek, az építőipari kapacitás hiányai, a városi vezetés megosztottsága, a két különböző fejlesztési elképzelés egymást gyengítő hatása abban, hogy végülis csak az északi lakótelep iskolája épült meg, a tervezetthez képest jelentős késéssel, a korábban már ismerttetett "felsőbb beavatkozás" segítségével.

A belvárosi iskola újabb öt éves tervi története sajátos metamorfózissal járt. A város VI. öt éves tervi művelődési tervébe már mint gimnázium kerül be.⁸⁵ A viták ezzel nem ülnek el. Néhány hónappal későbbi városi tanácsi vb-ülésen az új városi első titkár azt javasolja, hogy általános iskolaként való megépítését szorgalmazza a testület.⁸⁶ A témával foglalkozó tanácsülésen az új megyei tanácselnök kompromisszumot ajánl. Érvelésében érdemes a szűkösség és távlatosság szempontjaira figyelni: "Ha nagyon megszorul a város, akkor általános iskola lesz, azonban a távlatot sem szabad figyelmen kívül hagyni."⁸⁷ A vita azonban láthatólag most sem zárult le, még egy 1983-as városi tanácsi vb-ülés előterjesztésében is szerepel a határozati javaslatok között az általános iskola megépítésének elkezdése. Az /új/ megyei művelődési osztályvezető ugyan nem hivatkozik erre a pontra, de bírálatára a testület a határozati javaslatok átdolgozását javasolja.⁸⁸ Néhány hónappal később az /új/ városi művelődési osztályvezető előterjesztésében elkészült határozati javaslatokat /amelyekben szó sincs az iskoláról/ elfogadják.⁸⁹ Az új gimnázium építésének programja - hiába idézi a 60-as évek nagy húzófejlesztését, az új gimnázium építését - már az új ágazati szakmai koncepcióba illeszkedik; a 60-as évek második felétől

kissé háttérbe szorult középiskola-típusnak újra előtérbe kerüléséről tanuskodik.⁹⁰ A távlati és jelenlegi igények kezelésének sajátos zavarairól tanuskodnak még a városi ideológiai titkárnak a gimnázium építését indokló szavai: "a pályaaorientációs munkánál előtérbe kell helyezni a gimnáziumba való irányítást... Igaz, ez majd férőhelyfejlesztést is feltételez, bár ebben a tanévben még kihasználatlan a gimnáziumi kapacitás."⁹¹ Az eleinte - a szükségleteknek megfelelően - általános iskolaként is funkcionáló új gimnáziumnak az építése mindenesetre megkezdődött.

Nem zárult le a vita viszont még a déli lakótelep iskolafejlesztési problémáinak kérdésében. A 70-es évek közepén új iskolát kapott /és azt azon nyomban ki is nőtt/ lakótelep oktatási gondjainak megoldására a 80-as évek elején szükségmegoldások születtek /főként társadalmi segítséggel megépült faházak felhuzásával/. Az ideiglenes megoldások megszüntetésére a jelenlegi vezetésben két - még meglehetősen amorf - megoldási javaslat él és áll szemben egymással: egy új, végleges iskola építésének terve a területen valamint egy volt belvárosi épület iskolává alakításának terve, amely enyhítené a belvárosi iskolák gondjait is, és a kis városi távolságok azt is lehetővé tennék, hogy a lakótelepről is bejárjanak ide a gyerekek, a korábbi "iskolaváros-konceptió" csekély módosításának megfelelően.

Ha ebben, a ciklikusság jegyeit nem nélkülöző történetben egy korábbi időszak fejlesztéspolitikai preferenciáihoz való visszatérés jeleit véljük is felfedezni, a különbségek nem kevésbé szembetűnőek, mint a hasonlóságok. Itt elsősorban a politikák differenciáltabbá válására kell gondolnunk és arra a törekvésre, hogy a döntések meghozói egyre inkább számolnak a dön-

tések kiváltotta ellenhatásokkal is. Jellemző /és a kulturcentrum-építés korszakához újra visszacsatoló/ példának tűnik egy 1977-es megyei párt vb ülés felidézése, amely az értelmiségiak helyzetével foglalkozott. A Központi Bizottságnak az ülésen megjelent képviselője hangsúlyozta "az értelmiségi növekvő társadalmi szerepé"-t. A megyei első titkár /aki a 60-as évek eleje óta vezető szerepet játszik a megyei irányításban/ kiemelte, hogy: "Nagyobb figyelmet kell fordítani az értelmiségiak letelepítésére. A középtávú politikai tervünkben szerepel a munkásterületeken a társadalmi struktúra vizsgálata."⁹²

Igazodás és kezdeményezés az oktatás irányításában

A helyi város- és társadalomalakító törekvések néhány meghatározottságának és jellegzetességének áttekintése után most azt kíséreljük meg nyomon követni, hogy ezen a fejlődésen belül hogyan és milyen tényezők hatására alakult egy ágazati politika; az oktatás fejlesztése a városban. A tanulmány jelenlegi fejezetében ennek az ágazati politikának a kereteire és a fejlesztés mechanizmusaira koncentrálnak figyelmünket /igy elsősorban az oktatásfejlesztés irányításának mechanizmusairól lesz szó/, míg a következő fejezetben a mechanizmusok működése nyomán létrejött intézményi jellegzetességeket tekintjük át.

Az oktatásirányítási mechanizmus változásait alapvetően két dimenzióban kívánjuk nyomon követni. Az egyik az idődimenzió, amelynek váltakozásait a helyi városalakítási törekvésekben a távlatos, jövő-orientált és a jelen feszültségeire koncentrálnak politikai gondolkodás küzdelmében kísértük figyelemmel.

A szakmapolitikában ezt a dimenziót leginkább talán a lakosság képzettségi szintje emelésének távlataiban hívó, azt huzó-fejlesztést jelentő intézmények /magasabb presztizsű képzési formák/ megteremtésével biztosítani kívánó, szándékaiban nem, de következményeiben általában differenciáló hatású fejlesztéspolitika és az ezzel szemben a jelen általánosabb adottságaira koncentráló, a lehetőségek helyett inkább a hátrányokra összpontosító, következményeiben inkább nivelláló hatású fejlesztéspolitika egymás közti erőviszonyai jelentik. A kétféle logika és prioritásrendszer ilyen durva leegyszerűsítését és szembeállítását talán az indokolhatja, hogy a centralizáltabb oktatási rendszerek sajátosságának megfelelően a magyar oktatási rendszer történetének vizsgált időszakában is a központi oktatáspolitikai irányvonal egységessége, általánosan érvényes jellege volt a meghatározó, és a működés zavarait az irányvonal egységes és általános érvényű megváltozása jelezte,⁹³ míg a valóságban tisztán differenciáló vagy tisztán nivelláló oktatásfejlesztési gyakorlatról természetesen nem beszélhetünk.

A másik dimenzió, amelyben az oktatásfejlesztés irányításában bekövetkező változásokat figyelemmel kívánjuk kísérni, az a változást befolyásoló legfontosabb tényezők közti erőviszonyok dimenziója. E legfontosabb tényezőnek látszanak a mindenkori ágazati prioritások, a központi politikaformálás szintjén deklarált szakmapolitikák /amelyek az oktatáspolitikai párt-határozatokban, oktatási törvényben és alacsonyabb fokú ágazati jogszabályokban jelennek meg/; a helyi politikai vezetők ágazatot is érintő fejlesztési törekvései /amelynek kereteit az előzőekben vázlatosan áttekintettük/ és az oktatási intézmények fo-

lyamatos működtetéséből adódó feszültségek, igények, lehetőségek. A három tényező közti erőviszonyok folyamatos változásainak, lehetséges konfliktusainak, egymást erősítő ill. ellensúlyozó hatásuknak a vizsgálatával kíséreljük meg nyomon követni, hogy a helyi oktatásirányításnak a helyi intézményrendszer fejlesztésében mikor mihez kellett igazodnia, és mikor hol nyíltak kezdeményezési lehetőségei.

A vizsgált időszak kezdetén, az 50-es évek végén, 60-as évek elején, úgy tűnik, olyan erős volt a központi politika jövő-orientáltsága, olyan meghatározó a központi politikaformálás szintjének ereje és olyan nyilvánvaló a helyi politikai vezetés készsége a politika követésére, hogy a helyi működtetés legелеmibb igényei is csak a legmagasabb szintek közvetítésével juthattak megfogalmazásra. Kirivó példa, de idekivánkozik: egy 1958-as városi tanácsülésen az egyik tanács tag a városépítési elképzelésekkel kapcsolatos vitában így kiáltott fel: "Könyörgöm a budapesti elvtársaknak, hogy előre építsék meg az utakat!"⁹⁴ Így nem csoda, hogy a helyi adottságok figyelembevételét is központilag kellett előírni a helyi vezetők számára. Egy 1960-as megyei tanácsülésen a megyei elnökhelyettes így tájékoztatja a tanács tagokat: "A tervezési utasítás - melyet az OT küldött meg számunkra - előírta azt, hogy a tervezés ne csak abból álljon, hogy a megadott tervszámokat bontsuk le, hanem elsősorban a helyi viszonyokat figyelembe véve dolgozzuk ki a tervjavaslatokat..."⁹⁵

Az oktatási ágazat városi fejlesztésének kérdéseiben is a szakágazat és a helyi politika /elsősorban megyei/ irányítói közötti elemi kommunikációhiányról tanuszkodnak a jegyzőkönyvek.

Jellemző példája ennek egy általános iskolai bővítés ügye, melyben a város szempontjait figyelembe nem vevő megyei vezetéssel szemben a városi vezetők a Művelődési Minisztériumnál keresnek - persze, hiába - támogatást.⁹⁶ Az oktatási reform mellé lelkesen felsorakozó, az új formák kísérleti kipróbálására elsőek között vállalkozó megyei vezetők viszont a városi szakvezetők földhözragadottságát kifogásolják, amikor pl. szemükre vetik, hogy az éppen aktuális oktatási témát /az iskolai napközi otthonok és óvodák működését/ "nem a reform három alappillére szempontjából" tárgyalták, hanem holmi főzőüstökről, repeta-ügyekről beszélnek.⁹⁷

A kommunikáció és együttműködés kialakítása hosszú tanulási folyamat eredménye, amelyben részben a városfejlesztés céljait a központi politikák gyors követésével megvalósítani kívánó helyi vezetés kénytelen megtanulni azt, hogy a működés zavarai meggátolhatják a minőség-növelő nagy tervek megvalósítását. A Nógrád c. napilap egy 1964-es cikkében pl. a megyei művelődési osztály csoportvezetője leírja, hogy az iskoláknak a művelődési irányítás kisugárzó szerepet szán, a továbbképzési, kutatási gócnak tervezett, 50-es évek végén épült új iskola azonban nem "min-taiskola" lett, hanem tulzsufolt, anyagi és személyi problémákkal küszködő intézmény.⁹⁸ Másrészt viszont a helyi intézmények folyamatos működtetéséért közvetlenül felelős vezetők tanulják meg /nem kis részben sorozatos leváltások árán/ azt, hogy a központi irányvonalakban gondolkozva fogalmazzák meg a helyi problémákat. 1965-ben a megyei tanácselnök-helyettes már megdicsérheti a néhány hónapja /a megyei művelődési osztályról/ kinevezett új városi művelődésügyi osztályvezető testületi előterjesztését:

"Az előterjesztést valóságosnak tartom, mert a párt határozatából adódó feladatok alapján fogták fel a kérdést."⁹⁹ Valójában csak a kettős tanulási folyamat eredményeként jelennek meg a helyi politikaalakítás korábban említett, változó súlyú, de egyaránt figyelembe veendő tényezőként szereplő politikai erők; csak a folyamat megindulásának kezdetétől beszélhetünk valamilyen értelemben helyi politikáról.

Igy a 60-as évek kezdetének időszakát a helyi oktatáspolitikai alakulásában alapvetően a központi oktatáspolitikai célkitűzések egyértelmű támogatása, követése jellemezte. A helyi politikusok a támogató magatartását, úgy tűnik, nemcsak a folyamatos működtetés érdekvédelmének kialakulatlansága tette lehetővé, hanem - meghatározó módon - a központi politikai erőviszonyok egyértelműsége. A művelődési tárca erős pozíciója a központi ágazati politikák színterén,¹⁰⁰ az 1961-es oktatási törvénnyel meghirdetett szakmai politika viszonylagos egyértelműsége, a megvalósíthatóságával kapcsolatos kételyek nyilvánosságának hiánya nem kedvezett egy ellentmondásosabb helyi követő-politika kialakulásának. Így helyi szinten a reform mellett fenntartás nélkül hitet tévő politikusok és a reformmal összefüggésbe nem hozott helyi realitásokat hajtogató szakemberek /iskolaigazgatók, városi művelődési osztályvezetők/ között "süketek párbeszédéről" tanuskodnak a testületi jegyzőkönyvek. Egy 1959-es megyei tanácsülésen a megyei első titkár pl. azt mondja: "a politechnikai képzés az egész magyar nép, az egész iskoláztatási politika legelső és legfontosabb feladata",¹⁰¹ két évvel később viszont a salgótarjáni gimnázium igazgatója azt veti föl, hogy "A politechnikai oktatás lassan az unalomba fullad."¹⁰² A helyi poli-

tikusok a hibát a pedagógusok áldozatkészségének hiányában, a feladatoktól való elzárkózásában látják. Egy 1962-es megyei párt vb-ülésen felmerül szocialista munkabrigádokba szervezésüknek az ötlete, de a testület végülis elutasítja az 50-es évek eleji formális munkaszervezési módszerek feltámasztásának lehetőségét.¹⁰³ A vezetők és vezetettek közti együttműködő magatartás azonban nagyon sokáig nem alakul még ki. Az 1966-ban beindult új gimnázium tanári karának megszervezéséről pl. a volt városi tanácselnök-helyettes elmeséli, hogy úgy történt, hogy a megyei művelődési osztály csoportvezetője kiment a régi gimnáziumba, és "elővett egy papírt, és szépen felolvasta, hogy szeptember 1-től ki hol fog dolgozni... Előzetesen az illetékesek senkivel az iskolából nem beszéltek... eléggé izgatott volt akkoriban a hangulat."

Az évtized közepe felé azonban a hivatalos helyi politikai állásfoglalásokban is kezdenek megjelenni a realitásokra figyelmeztető óvatos megfogalmazások. Egy 1964-es párt vb-ülés pl. felszólítja az illetékeseket arra, hogy ne fogalmazzanak megtulzó célkitűzéseket az analfabétizmus felszámolásának területén, s míg néhány évvel ezelőtt e fórumon még megfellebbezhetetlenül hirdették a középiskolázás általánossá válását, most a megyei első titkár azt a célt tűzte ki, hogy az általános iskolába beiratkozottak minél nagyobb arányban végezzék el a nyolc osztályt.¹⁰⁴ A helyi adottságok, hiányok és nehézségek e helyi politikai szintű felismerését minden kétséget kizáróan a központi ágazati politikát központi szinten érő támadások tették lehetővé. Ahogyan ezt a politikát megtagadni most sem kész megyei első titkár megfogalmazza az iskolareform végrehajtásával foglalko-

zó megyei párt vb-ülésen: "Egy dolog van - ami ugyan fel sem merült a mi köznevelést irányító apparátusunkban - ez országosan is érezhető, sőt olvasható ujságokból, az iskolareform csődje. Mi az iskolareformot helyesnek, jónak tartjuk, ha vannak is növések, nem jelenti azt, hogy vessük el, hanem az iskolareform által megjelölt irányelvek alapján dolgozzunk tovább." Az összefoglalóból fény derül arra is, hogy a reform melletti hitvallásukról a megyébe ekkor ellátogató művelődési miniszter is személyesen értesült. Ugyanakkor a helyi vezetők és a miniszter között szó esett a megyeszékhelyen létesítendő főiskola szükségességéről is. Ennek létrehozása érdekében, erre a célra - mint erről a megyei első titkár ugyanezen a testületi ülésen beszámol - a megye a város legkorszerűbbnek tartott általános iskolájának /a korábban említett, terv szerinti "mintaiskolának"/ az épületét is kész felajánlani.¹⁰⁵

Az oktatási reform központi szintű felülvizsgálata és módosítása /nem visszavonása!/ azonban /1. az MSZMP PB 1965. június 8-i határozatát/, ha teret is nyújtott különböző, központi szinten megfogalmazott érdepreferenciáknak /pl. egyszerre meghirdette a szinvonalemelés és szinvonalkülönbség-csökkentés szakmai programját/, a helyi szervektől a minisztérium és a legfelsőbb pártszervek továbbra is egyértelmű végrehajtást vártak el, és a helyi politikusok továbbra is egyértelműen felsorakoztak a mindenkori feladatok mellé. Az iskolareform végrehajtását akadályozó nehézségek és a leküzdésükre kidolgozott központi megoldások természetesen továbbra sem az adott helyi konfliktusokra adtak választ. A különböző szempontok központi szintű egyeztetésének kísérlete egyrészt, a folyamatos működtetésért

felelős helyi szakigazgatás politikusabbá - így politikai tényezővé - válása másrészt azonban megteremtette az összetettebb helyi oktatáspolitikai kialakításának kereteit. Ezzel lehetővé vált, hogy a határozottan megfogalmazott és előtérbe kerülő oktatáspolitikai feladatok kötelező teljesítése mellett - mintegy a domináns oktatáspolitikai felszíni vonulata mellett - a folyamatos működés zavarainak leküzdésére az oktatáspolitikai alvonulataként különböző helyi megoldások jöhessenek létre. Ezeknek a domináns politikai irányvonalba illeszthető megfogalmazására a szakigazgatás egyre képesebbé vált, és hamarosan kiderült, hogy ezek a "mellékeredmények" az oktatáspolitikai irányvonalváltáskor mint domináns politikai eredmények léphetnek elő a fényárnyékból.

Ennek illusztrálására jó példa lehet annak a 60-as évek második felében megépült korszerű, új belvárosi iskolának a története, amely az előző fejezetben leírt városrekonstrukció során a város cigánynegyedének közepén jött létre. Ez folyamatos működtetésében komoly zavarok forrását jelentette, elsősorban az ott tanulók és a városi szakigazgatás számára, de a kulturcentrum-építés céljai iránt elkötelezett, a "mintaiskola" szervezésének gondolatát el nem vető helyi politikusok is nyitottak voltak a működési zavarok leküzdésére tett javaslatok iránt. Minthogy az oktatáspolitikában a figyelem elsősorban a középfok struktúráis problémái felé irányult /amit jól jelez a különböző testületi anyagok középfok-orientáltsága, ami még a középfok irányításában hivatalosan nem felelős városi tanácsi anyagokban is megfigyelhető; de jól tükröz a megyei napilap oktatási tárgyú cikkeiben is a középfok egyértelmű dominanciája ebben az időszakban/, a problémák csökkentésére létrejött néhány helyi megoldás.

A szakigazgatás felelevenített egy régebbi, a 60-as évek elején az új iskola már lebontott elődjében kipróbált, de akkor kudarcot valló formát:¹⁰⁶ cigányosztályt hozott létre, majd klubot szervezett cigányfiataloknak, cigány óvodai csoportokat indítottak, később pedig egésznapos iskolai oktatási formában próbálták - az iskolaigazgató szavaival - "továbbra is rájuk kényszeríteni a nevelés fontosságát".¹⁰⁷ E kérdések mindvégig fontos témái voltak a városi szakigazgatásnak, fokozott jelentőségűvé azonban csak a hátrányos helyzet problémakörét nyomatékosan kiemelő 1972-es oktatáspolitikai párthatározat nyomán váltak a városi oktatáspolitikai hivatalos dokumentumaiban. Egy 1972-es városi tanácsülésen a városi elnökhelyettes elégedetten megállapíthatja, hogy "Az oktatáspolitikai párthatározat tükrében sincs szükség a /középtávu művelődési/ terv módosítására". Egy felszólaló beszámol arról, hogy "A Szakszervezetek Megyei Tanácsa kulturális osztályán tartott országos értekezleten való részvételem alkalmával - el kell hogy mondjam - eredményeinket az országos szervek is jónak, módszereinket is követésre méltónak találták." Külön kiemeli az említett iskola klubfoglalkozásainak gyakorlatát, amely "1972-ig egyedülálló volt az országban."¹⁰⁸ A történethez hozzátartozik még, hogy a 70-es évek meggyorsuló lakásépítései következtében az évtized közepére az iskola környezetéből véglegesen kitelepültek a cigánycsaládok, és ez azt eredményezte, hogy ez az oktatási probléma is kikerült a szakigazgatás érdeklődésének középpontjából, holott az elfogadott oktatáspolitikai preferenciák között továbbra is fontos helyen szerepelt. Egy 1975-ös testületi ülésen, ahol a városi tanácsi vb a közoktatáspolitikai határozat végrehajtásával foglalkozott, már a megyei mű-

velődési osztály képviselőjének kellett figyelmeztetnie a résztvevőket arra, hogy nem szóltak a hátrányos helyzetű és cigánytanulókról, "pedig sokat tettek érdekükben."¹⁰⁹

A kezdeményezés megnyíló lehetőségei mellett azonban továbbra is az igazodás kényszere a meghatározó a helyi oktatáspolitikában, bár az igazodás feladata a korábbinál jóval bonyolultabbá válik. Jól követhető ez az oktatáspolitikai irányvonalak idődimenziójának változásában. Míg az oktatási reform előkészülete és meghirdetése idején egyértelmű a meghirdetett politika jövő-orientáltsága, a népesség képzettségi szintjében mutatkozó elmaradottság gyors felszámolásába vetett hit és a kulturcentrum-építő helyi politikusok felzárkózása e programhoz; a szegényes megvalósulás nyomán az évtized közepén módosuló központi oktatásfejlesztési irányvonalban sajátosan keverednek a realitásoknak nyújtott engedmények a továbbélő vagy újra feltámadó hitekkel. Így a helyi igazodásnak is többféle alternatívája alakul ki.

A 60-as évek végén a leghatározottabb, legátfogóbb helyi oktatáspolitikai koncepció - úgy tűnik - a megyei pártbizottság propaganda és művelődési osztályán alakult ki, ahol személyileg megerősödött a kulturcentrum kiépítésének, a megye kulturális elmaradottsága radikális felszámolásának, a lakosság oktatási, művelődési színvonala emelésének gondolata mellett elkötelezett, többségében fiatal értelmiségi politikusok csoportja, akik meglehetősen következetességgel a központi oktatáspolitikai irányvonalak e helyi reform-elképzelésekbe illeszthető olvasatára törekedtek. Ahogyan a gondolkodásukhoz közelálló nézete-
ket képviselő városi tanácselnökhelyettes ezt egy városi testü-

leti ülésen 1968-ban szemléletesen megfogalmazta: "Feladatunk az országos politika megfelelő helyi alkalmazása, beillesztése a kulturális központ feladatainak megvalósításába."¹¹⁰ Álláspontjukat a közoktatási rendszer újabb átfogó szabályozása előtti hangulatban, a közoktatási rendszer helyzete értékelésének országos előkészületeiben, a megfogalmazott helyi sajátosságok, elvárások és lehetőségek iránti nyitottság légkörében, az 1972-es oktatáspolitikai párthatározat előkészítésének idején a korábbi fejlődés ütemével és tervszerűségével való elégedetlenségként fogalmazták meg.¹¹¹

A hátrányos helyzet problémakörének előtérbe kerülése kapcsán a megye egészének hátrányos helyzetére, a kulturális elmaradottság hagyományainak kötöttségeire, az alacsony továbbtanulási arányokra hívták fel a figyelmet, és sürgették a tanácsai szerveket az elmaradottságok következetesebb felszámolására. "Nem látunk semmiféle tervszerűséget a művelődési szervek munkájában, nincsenek elképzeléseik, javaslatokat sem tesznek." - mondta a megyei ideológiai titkár az említett 1969-es előterjesztés vitájában, majd így folytatta: "Nem úgy kell elfogadni, hogy amit tudunk, most valósítsuk meg és valamikor később majd a többi." A megye oktatási eredményeinek, intézményhálózatának elmaradottságaira hivatkozva az országos középfoku intézményfejlesztési tendenciákkal némiképp szembenállva próbáltak meg harcolni - mint erről korábban már volt szó - egy új, nagyközségi gimnázium létesítéséért, a középfoku szakoktatáson belül pedig tiszta profilu szakközépiskolák létesítéséért és a szakmunkásképző intézetek beiskolázási arányainak növelése ellen. A középfoku intézmények beiskolázási problémáit tárgyaló 1971-es előterjesztés-

tés a megye és az ország gazdasági szintjénél magasabb szülői pályaválasztási igények mellé állva - amelyeket általánosnak tételez - érvel a középiskolázási arányok fenntartása mellett, a növekvő szakmunkásigények kielégítésére pedig /amire a központi anyagok egyre inkább felhívják a figyelmet/ a fokozottabb felnőtt szakmunkásképzésben ill. - átképzésben keresne megoldást. A megyei ideológiai titkár a vitában a jövő szempontjai mellett hitet téve érvel a jelen szűkösségeivel szemben: "Végsősoron az iskoláztatást nem lehet a munkaerőszükségletnek alávetni, mert akkor a fiataalt nem mint személyiséget, nem mint munkaerőt, nem mint a termelőerő fontos tartozékát fogjuk fel. Végsősoron az i-par szempontjából fontos, hogy olyan embereket képezzünk, akik megfelelnek a tudományos technikai forradalom követelményeinek." A közoktatási rendszer korszerűsítésére vonatkozó javaslatukban összefoglalóan így fogalmaztak: "Nem az oktatási struktúra alapvető megváltoztatása az elsődleges feladat, hanem a jelenlegi strukturánk funkcionális feltételeinek mind teljesebb megteremtése."

A fejlesztésben a minőségi elemeket hangsúlyozó, a célorientált tervszerűséget számonkérő, "kulturmissziót" felvállaló koncepcióval szemben /ahogyan az 1971. márciusi ülésen jelenlévő KB-munkatárs minősítette az elképzeléseket/ nem fogalmazódott meg egységes álláspont. Az elért eredmények hazai lebecsülésében a fejlesztési eszközökért folyó versenyben a megye pozíciójának gyengülését jelentő veszélyt is látó nem-szakmapolitikát folytató megyei vezetők, akik a gazdaságirányítási decentralizálás felemás gyakorlatának a fényében a beígért és 1971-ben törvénybe iktatott közigazgatási decentralizáció lehe-

tőiségeinek megítélésében is óvatosnak mutatkoztak, látványosan nem álltak a korábbi feltétel nélkül követő helyi politikai hagyományokat meghaladni látszó irányvonal mellé - de azzal szemben sem. Ahogyan a megyei első titkár az 1969-es ülésen óvatosan megfogalmazta: "Jelenleg nem vagyunk abban a helyzetben, hogy távlatokban dönteni tudnánk." Így e meglehetősen határozott és egységes koncepció mellett, azzal párhuzamosan e koncepcióval nem teljesen összhangban lévő hivatalos vélemények is elhangzanak. A Nógrád c. lapban pl. 1968-ban a megyei művelődési osztály tanulmányi felügyelője arról számol be, hogy a gimnazisták aránya a középiskolás létszámon belül meghaladja az országosát, de a következő tanévben már az országos átlag alatt lesz.¹¹² Egy 1971-es városi pártbizottsági ülésen pedig a városi első titkár - üdvözölve a Munkaügyi Minisztérium beruházásában felépítendő új, 24 tantermes ipari szakmunkásképző intézet megépítésének tervét - így gyakorol bírálatot a korábbi irányvonal fölött: "mi a káderállomány kiválasztására, az iskolázásra a szakmunkásképzésnél nem fordítottunk olyan gondot, mint a többi iskolánál. Ezen a tulzott középiskolázás centralizmuson változtatnunk kell."¹¹³

A testületi vitákon - mint erről az előző fejezetben már volt szó - fokozottabban hangot kapnak /ha jelentősebb súlyt talán ebben az időben nem képviselnek is/ a korábban kevésbé előtérben lévő intézmények /külterületi általános iskolák, szakmunkásképző intézet/ érdekeit képviselő vélemények, a nivellálás melletti érvek is. Még jelentősebb fejleménynek tűnik, hogy a közoktatási témákkal foglalkozó testületi üléseken egyre több, korábban e területen ismeretlen szakértő és laikus testület kép-

viselője jelenik meg, és népesebbé válik azok tábora is, akik a helyi ujságban oktatási témákról nyilatkoznak. Ez részben a tárgyalat ill. szóba kerülő témák kibővülésében is megmutatkozik. A 60-as évek második felében egyre több szó esik a pályaválasztás kérdéseiről, az elhelyezkedési gondokról, a pályairányításról, a továbbtanulást elősegítő formákról, közoktatás és közművelődés kapcsolatáról, iskolán kívüli nevelésről, az iskola ellátó funkcióiról. Új szereplőként megjelenik ill. a korábbinál nagyobb nyilvánossághoz jut a megyei pedagógus szakszervezet, a megyei KISZ-bizottság, a megyei Népi Ellenőrzési Bizottság, a munkügyi osztály, a megyei pályaválasztási tanács, a megyei oktatási bizottság, a Magyar Pedagógiai Társaság helyi tagozata, több szó esik az iskolaigazgatók értekezleteiről. A különböző újonnan alakult vagy új jelentőséget nyerő testületek mögött természetesen többnyire országos politikai döntéseket kell látnunk /pl. az ifjúságpolitikai párthatározatot, nőpolitikai határozatot, megyei oktatási tanács vagy pályaválasztási tanácsadó létesítését előíró rendeleteket/ vagy szerveződő országos testületek nyomában megalakuló helyi tagozatok kialakulását /pl. a MPT helyi tagozatában/. Az oktatáspolitikai részkérdésekben nyilatkozó új szereplők - úgy tűnik - nem játszanak az alapvető döntésekben döntésorientáló szerepet, véleményeik sokszor az aktuális oktatáspolitikai irányvonalhoz való nem túl sokat mondó helyi csatlakozást tükrözik, máskor viszont /hasonlóan a helyi feszültségeket a maguk politikai aktualitásában megfogalmazni még képtelen helyi vélemények politizálódás előtti állapotához/ a partikuláris érdektelenség látszatát keltik. Megjelenésük mégis sokszinűbbé teszi a helyi oktatáspolitikát, támadhatóbbá a tul-

zott jövő- és célorientált szakmai koncepciót és megnehezítheti egy ellentmondások nélküli egységes szakmapolitika végrehajtását, érveket szolgáltatva különböző, gyakran egymásnak ellentmondó szakmapolitikai elképzelések számára.

Az igazodás és kezdeményezés e bonyolultabbá váló feladatát jól illusztrálhatják a városi középfoku oktatási intézményekkel kapcsolatos helyi elképzelések változásai és ezek ütközései a 60-as évek második felében. Az egyértelmű jövő-orientáltság korábbi szakaszában az oktatási reform elképzeléseihez igazodó helyi politikában a középfok elsősorban mint a kulturális szint emelésének fontos szintere jelent meg /amelyre kívánatos minél több általános iskolát végzett tanulót eljuttatni/, s a fejlesztési elképzelések főként gimnáziumi férőhelyarány-növelésben öltöttek testet /egy általános iskolában nyitott gimnáziumi osztályok, majd az "iskolaváros" első intézményeként megépülő új gimnázium formájában/. A 60-as évek közepétől, az oktatási reform-elképzelések módosulásának hatására a középfoku oktatás kérdése a "kulturmisszió" gondolatköre mellett mint elhelyezkedési és továbbtanulási probléma is megjelent. Az egyes oktatáspolitikai döntések hivatkozási alapjaként a tudományos technikai forradalom és a fejlett szocializmus általános szakemberigénye mellett ettől az időtől fogva egyre inkább helyet kapott /majd a 70-es évek elejétől szinte kizárólagossá vált/ a helyi munkaerőigényekre és a tanulói jelentkezésekre való hivatkozás a három középfoku intézménytípus megfelelő beiskolázási arányainak kialakítása körüli vitákban. A vitát valójában azonban nem ezek a sokszor bizonytalan hivatkozások döntötték el /hiszen a testületi üléseken is gyakran megfogalmazódik, hogy nincsenek

pontos munkaerőszámítások a helyi iparszerkezetnek ebben az amugyis gyorsan és sokszor a véletlen lehetőségek hatására átalakuló korszakában, a szülői igények pontosabb megismerésével kapcsolatban pedig még az igények sem fogalmazódnak meg/. E hivatkozások megjelenése inkább csak jelzi a korábbi jövő-orientált, az elmaradottságot huzófejlesztésekkel leküzdeni kívánó oktatásfejlesztői politika lassu térvesztését az elmaradottságok fokozottabb figyelembevételére ösztönző új fejlesztéspolitikával szemben.

Az oktatás és a munkaerőszükségletek kapcsolatának kérdései a helyi oktatáspolitikában először a 60-as évek közepén jelennek meg. A korai, kulturista megközelítésre jellemző lehet egy 1966-os városi párt vb-ülés vitája, amely a kulturcentrum-építés jelentős akadályaként említi a városba /a városi üzemekbe/ bevándorló analfabéták, alacsony végzettségűek nagy számát. A korlátozó adminisztratív intézkedések javaslatát a városi első titkár azonban elveti, és azt mondja: "Tény, hogy a bevándorlással nő az analfabétizmus, de nem lehet, hogy ezek ne jöjjenek be a városba. Valamilyen megoldást kell találni, hogy a szülők igényesebbek legyenek a gyerekekkel szemben az iskolai végzettségnél."¹¹⁴ A városi művelődési osztály egy munkatársának ekkoriban írt cikke már az üzemek felelősségét is felveti, amikor arról ír, hogy szívesen alkalmaznak olyan tanulókat, akik a tanköteles kor előtt abbahagyják az általános iskolát.¹¹⁵ Az igényesség-igénytelenség és a meggyőzés, átnevelés fogalomkörében való gondolkodás lassan átadja a helyét a jelentkezési szándékok, a tulképzés, tartalékképzés fogalomkörében való érvelésnek, jóllehet maga a probléma nem sokat válto-

zik. A központi elvárásoknak való megfelelés iránti igyekezettel a városi első titkár 1965-ben azt mondja: "Az elmúlt évben valamelyest javult az ipari tanuló iskolai beiskolázás térvisszerősége." De azt is hozzáteszi: "Még mindig probléma azonban, hogy az egyes üzemek nem tudják fogadni az ipari iskolát végzett fiatal szakmunkásokat."¹¹⁶ Az új szereplőként egyre gyakrabban megjelenő munkaügyi osztályvezető 1967-ben azt mondja, hogy a 8 osztályt és a gimnáziumot végzettek elhelyezkedése jelent gondot,¹¹⁷ a megyei művelődési osztályvezető 1968-as beszámolójából viszont az derül ki, hogy a városi szakközépiskolák is "tartalékképzés"-t folytatnak,¹¹⁸ noha - mint egy 1967-es jegyzőkönyvből kiderül, a tulajelentkezések miatt itt jelentős számú elutasítottal is kell számolniuk az oktatásirányítóknak.¹¹⁹ A megyei NEB elnöke 1968-ban óvatosan a visszafeltesztésre ítélt gimnáziumok mellett érvel, bár álláspontját nem teljesen fejti ki: "helyes-e, hogy mi a gimnáziumok számát csökkentjük, a szakmunkásokat pedig növeljük, holott nem tudjuk nekik biztosítani a szakma elsajátítását, mert egyes szakmába olyan sok jelentkező van, hogy nem tudják abban a munkakörben foglalkoztatni, máshol pedig hiány mutatkozik a szakmunkások terén". Az érvelés azonban a megyei tanácselnöket meggyőzi arról, hogy "A szakközépiskolák arányát csak mérsékelt ütemben kell növelni a gimnáziumok kárára."¹²⁰ Mindennek ellenére 1970-ben megyei tanácsi határozat születik a középiskolázáson belül a szakközépiskola tulsúlyának biztosítására.¹²¹ Az ipari szakmukástanuló intézet igazgatója 1967-ben a tanácstól kér segítséget az üzemek tulzott beiskolázási igényeinek rangsorolásához¹²², a megyei művelődési osztály munkatársának 1968-as cikke

pedig arra utal, hogy a szakmunkásképzés arányának növelése azért indokolt, mert még mindig túlságosan sokan jelentkeznek gyenge tanulmányi eredménnyel a középiskolákba.¹²³ 1970-ben a munkaügyi osztályvezető bejelenti, hogy a szakmunkásképzés "összefüggésben van az igényekkel, az elhelyezkedés biztosított", a megyei első titkár viszont azt mondja, hogy az új iparszerkezet munkaerőigényeit még nem lehet pontosan felmérni.¹²⁴ 1971-ben a városi első titkár arra figyelmeztet, hogy "Az új iparstruktúra olyan szakmákban kíván nagy tömegű képzést, amilyen irányban mérsékeltek a törekvések,"¹²⁵ néhány hónappal később, a már említett pártbizottsági ülésen viszont elkötelezi magát a szakmunkásképzés előtérbe állítása mellett - l. a 113. sz. jegyzetet. Hasonló értelmű cikket ír a Nógrádba a megyei pártbizottság ideológiai titkára is.¹²⁶

A zürzavart nyilván nem elsősorban a helyi információk hiánya okozza, hanem az, hogy a beiskolázási arányok kérdésében felsőbb politikai döntésre váró felek a maguk álláspontját univerzálisnak feltüntetve igyekeznek az adott lehetőségekhez igazodva a számukra /intézményük számára/ a legkedvezőbb érveket felsorakoztatni. A képzési strukturánál /nem derül ki, mennyire/ alacsonyabb képzési igényű helyi munkaerőszükségletek és a helyi oktatási strukturát az országoshoz mérten elmaradottnak tartó helyi politikusok nagyratörő fejlesztési terveinek országos oktatáspolitikai döntéssel történő egymáshoz igazításában végülis - úgy tűnik - az anyagi lehetőségek közvetítik a felsőbb politikai döntést. Egy 1970-es városi tanácsülésen a megyei művelődési osztályvezető helyettese közli, hogy az új közgazdasági szakközépiskola építésére /amelyet a helyi vezetők

a telepítendő - most már közgazdasági jellegű - főiskola elnyerése érdekében is kívánatosnak tartanának/ az Országos Tervhivatallal folyó tárgyalások alapján nincs sok remény,¹²⁷ az új szakmunkásképző intézet építése viszont bekerül a IV. ötéves tervbe. Az 1972-es oktatáspolitikai párthatározat nyomán elkészített megyei pártbizottsági határozat egyértelműen kiemelt szerepet biztosít a szakmai képzés fejlesztésének.¹²⁸

A realitásokat előtérbe állító új oktatáspolitikai irányvonalhoz való igazodás kényszere /amelynek részletesebb elemzése meghaladná a tanulmány kereteit/, mint láttuk, a városépítés olyan korszakában következett be, amelyben szintén a realitásokhoz való igazodás szükségessége vált meghatározóvá. A helyi igények, a város és társadalma elmaradottabb területeinek ill. rétegeinek érdekeit előtérbe állító új politikai irány azonban - ha a korábbinál jóval határozottabban hitet is tett a nivellálás feladatának elsőbbsége mellett - már olyan időszakban született, amelyben mind a helyi intézményi strukturákban /erről részletesebben l. a következő fejezetet/, mind az intézményirányítás, a helyi politikaformálás szerkezetében erős differenciálódási folyamatok indultak meg. Az irányítás decentralizálása irányába mutató változások /az elsősorban a középszintű, megyei közigazgatás önállóságának növekedését eredményező 1971-es Tanácstörvény születése, a közoktatás irányításában a szakmunkásképző intézetek tanácsi irányítás alá kerülése, majd az évtized második felében a középiskolák városi irányítás alá kerülése/ a korábbi merevebb központi-helyi függőségi viszony oldódását, az egységes és átfogó szabályozásba vetett hit megrendülését, elbizonytalanodását jelzik. Az elosztásos fejlesztés-

téspolitiká ugyan - mint láttuk - továbbra is a központi preferenciák közvetítését szolgálja, a közigazgatási változások azonban éppen ettől az időszaktól kezdődően lehetővé teszik a helyi pénzeszközök nagyobb mértékű mozgósítását olyan feladatok végrehajtására, amelyeket helyileg fontosnak ítélnék /akár a helyi igények nagyobb nyomására, akár a központi elvárásoknak való megfelelés szándékával/.

Ha korábbi gondolatmenetünket követve az új realizmus időszakának domináns helyi oktatáspolitikai irányvonalát szeretnénk leírni a rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján /elsősorban a testületi jegyzőkönyvek és a sajtócikkek elemzésével/, akkor ezt mindenképpen a napi feladatokra koncentrációban, a különböző részproblémák megoldásában, a hálózatfejlesztési koncepciókat háttérbe szorító ellátási feladatok megszervezésében kellene megfogalmaznunk. E pragmatizmust jól jelzi, hogy míg a 60-as években gyakran megjelentek a megyei és a városi vezetők által az oktatásról, művelődésről írt programadó, helyzetelemző, célkitűző cikkek a helyi sajtóban, a 70-es években ezek szinte teljesen megszűntek. Utoljára 1974-ben jelent meg ilyen jellegű cikk a Nógrádban, az akkori megyei tanácselnök-helyettes tollából, aki a 72-es oktatáspolitikai határozat óta eltelt időszak eredményeit értékelte, jellemző módon inkább a különböző részfeladatok teljesítéséről beszámolva, mintsem valamiféle egységes irány felé haladásként értékelve az eseményeket.¹²⁹ A következő években legfeljebb egy-egy városi tanulmányi felügyelő számol be személyesen egy adott részterületről a lap hasábjain, s csak 1980-ban jelenik meg az 1972 óta eltelt időszak jelleges változásait kiemelő oktatáspolitikai jellegű írás - a megyei

ideológiai titkár tollából - a lapban.¹³⁰ /Közvetett módon jel-
zi a pragmatizmus uralkodóvá válását, az ellátási problémák e-
lőtérbe kerülését, hogy a városi tanács közoktatással foglalko-
zó testületi ülésein gyakran elhangzik a megyei tanács vagy
pártbizottság jelenlévő képviselője részéről az a bírálat, hogy
az előterjesztések és a viták tulságosan keveset foglalkoznak a
tartalmi kérdésekkel.¹³¹ A túlzott pragmatizmussal, a tulságo-
san a mindennapi feladatokra koncentráló oktatáspolitikával szem-
beni elégedetlenség a központi szakmapolitikában is megjelenik,
első határozott jelzését talán az 1972-es oktatáspolitikai hatá-
rozat végrehajtásának főbb tapasztalatairól kiadott 1978. szept-
emberi MSZMP PB-állásfoglalásban láthatjuk, amely - többek kö-
zött - kimondja, hogy meg kell gyorsítani az oktatás távlati
fejlesztése koncepciójának kidolgozását./

Ez a pragmatizmus a legnagyobb sikerét a beszámolók
tanúsága szerint /egyébként az országos tendenciáknak megfele-
lően/ a nagyrészt társadalmi segítséggel megvalósuló óvodai há-
lózati-fejlesztésben érte el, valamint az országos méreteket meg-
haladó napközis-arány növelésében. /A napközis ellátásban része-
sülők aránya a megyében - a megyei művelődésügyi osztályvezető
helyettesének tájékoztatása szerint - az 1972-es 17,8 %-ról
1984-re 46,7 %-ra nőtt, bár egy 1980-as NEB-jelentés tanúsága
szerint a napközis ellátás minőségi mutatói terén meglehetősen
elmaradások mutatkoznak.¹³² Ennek a kérdésnek a részletes vizs-
sgálata azonban ismét nem a tanulmány feladata./ Ugy tűnik, hogy
az ilyesfajta helyi igények kielégítésének /ezek korai, 1960-as
jelentkezéséről l. a 97. sz. jegyzetet/ kedvezett ennek az idő-
szaknak az oktatáspolitikai légköre, azaz ezen a területen meg-

születhetett a központi oktatáspolitikai prioritások, a helyi politikai törekvések és az intézmények folyamatos működtetéséből adódó helyi igények egymást erősítő-támogató egyensúlya. /Ennek újabb megbomlásáról árulkodik a megyei művelődési osztályvezetőnek egy 1983-as városi tanácsülésen tett megjegyzése, amellyel a napközis feltételekkel kapcsolatos kritikus hangot azzal utasította el, hogy a városi napközis arányok további növelése nem indokolt, hiszen az amugyis magasabb a megyei előirányzatnál.^{133/}

Kevésbé tűnik harmónikusnak e három erő kapcsolata a városi középiskola-struktúra fejlesztésének kérdésében. Bár a megyei ideológiai titkár 1980-as Nógrád-beli cikke /1. a 130. sz. jegyzetet/ a központilag előírt feladatnak való pontos megfelelésről /egyres helyi vélemények szerint ismét tulhajtásáról/ számol be ezen a területen, a végrehajtás ellentmondásossága szembetűnő. A munkaerőstruktúra realitásai felé szorító új központi fejlesztői irányvonal ambivalens fogadtatásáról tanuszkodik már a városi művelődési osztályvezető 1972-es megfogalmazása is: "Ezelőtt 6-8 évvel, helyesen, a gimnáziumok felé irányították a pedagógusok a gyerekeket. Akkor az volt az elképzelés, hogy mindenki érettségizzen le. Később szorították a szakmunkásképző iskolák felé."¹³⁴ 1975-ben városi párt vb-ülés és városi tanács vb-ülés előtt is szerepel az az előterjesztés, amely úgy fogalmaz: "Ma jellemző, hogy a szükségesnél és a lehetőségeknél nagyobb a gimnáziumba jelentkező tanulók száma, és rendkívül alacsony a szakmunkásképző intézet iránti igény."¹³⁵ Egy 1976-os városi tanácsi előterjesztés - óvatosan, inkább csak gyakorlott szövegelemző számára érzékelhető módon - állást

is foglal ebben a kérdésben: "Csökkent a gimnáziumi tanulók száma, de nem a kívánt mértékben, mert az urbanizáció hatására a gimnáziumi igény természetesen növekszik."¹³⁶ A "kívánt"-nál magasabb képzési igények melletti rendkívül óvatos állásfoglalás visszaidézi a középfoku intézmények beiskolázási problémáit tárgyaló 1971-es megyei pártbizottsági előterjesztés /1. a lll.sz. jegyzetet/ harciasabb hangvételt, és előrejelzi a gimnáziumi fejlesztés felé újra nyitó új központi fejlesztéspolitika fényében nyilatkozó megyei művelődési osztályvezető-helyettes mai állásfoglalását: "Az én meggyőződésem - régen is, ma is -, hogy a gimnázium egy kitűnő iskolatípus... itt a megyében olyasmivel nem találkoztam, hogy egy gimnáziumban érettségizett gyerek ne tudna elhelyezkedni."

A helyi politikai vezetésnek a jelen szűkös realitáseit a tágasabb jövő szempontjai elé helyező fejlesztői iránnyal kapcsolatos ellentmondásos viszonyulásáról a végrehajtással való teljes azonosulást kérdéssé tevő finom megfogalmazásoknál is határozottabban tanuskodik az a profiltisztítás, amely mintegy a középfoku strukturafejlesztés alvonulataként játszódott le a 70-es évek közepén a városban. Ez a kor szellemének megfelelő módon alapvetően iskolaépület-felújításként és épületcsereként megjelenő változás, mintegy mellékesen, a középiskolai struktura meglehetősen átrendeződését hozta magával. A szakközépiskola-fejlesztés központi támogatásának hiányában - l. a 127. sz. jegyzetet - a közgazdasági jellegű főiskola telepítésével és a megyei művelődésirányításból kikerülő új igazgatóval megerősödő pozícióju közgazdasági szakközépiskola a régi gimnázium felújítási pénzből újjávarázsolt épületét megkap-

ván a további /mostanában tervezendő/ növekedéséhez új tárgyi alapot teremtett /ami, jelentősebb remények beteljesüléseként a főiskola további növekedéséhez is alapot jelenthet majd egykor/. A régi gimnázium /amely az új 1967-es beléptével elsősorban szakközépiskolai jelleget öltött/ a korábbinál szűkösebb helyre kerülve megvált egy szakközépiskolai profiljától, gimnázium-jellege pedig tagozatos osztállyal és egy korábban vezető városi funkciót ellátó új igazgatóval erősödött. Hogy e kis gyakorlati lépések mennyire szolgáltak egy távlatos fejlesztői koncepciót /a megkérdezett vezetők szerint egyáltalán nem/, illetve mennyire tekinthetők a helyi feszültségek feloldására tett helyi hatáskörű változásoknak, amelyeknek utólagos célt egy változóban lévő oktatáspolitikai irányvonal adhat: ma már nehéz kideríteni.

Ugy tűnik, kevesebb ellentmondással járt az új politikai irányvonal megvalósítása a városi alsófoku oktatás fejlesztésében, talán azért is, mert a központi iránymutatások meglehetősen differenciált fejlesztésre is lehetőséget adtak. A 60-as évek végétől, 70-es évek elejétől a korábbinál jóval nagyobb figyelem irányult a kisebb, peremkerületi iskolákra, ami jelentkezett a korábbinál jelentősebb /jórészt persze üzemi segítséggel megoldott/ épületfelújításokban és bővítésekben, de a hátrányos helyzetű tanulók segítésére kialakított új formák beindításában is /korrekciós osztályok, pályaorientáló - szakmunkára előkészítő - szakkörök/. Másrészt viszont felerősödtek a tantárgyi kísérletek és kialakult a tagozatos osztályok rendszere, elsősorban a belvárosi iskolákban. A fejlesztések területén viszont - mint erről korábban, a városalakítással kapcsolatban már

volt szó - nem sikerült a szűkös realitásokat meghaladni vágyó, huzófejlesztést jelentő /a lakossági igények befolyásolását, növelését célzó/ művelődési komplexum megépítése.

Az évtized végére - jól láthatóan a már idézett 1978-as PB-állásfoglalás hatására - a helyi oktatáspolitikában ismét valamelyest háttérbe szorul a 70-es évek közepén meghatározó jellegűvé vált pragmatizmus, előtérbe kerülnek az oktatás alacsony színvonalával kapcsolatos bírálatok, a színvonalnövelés feladata, az erősebben jövő-orientált és minőség-orientált fejlesztések szükségessége. Egy 1979-es kibővített megyei pártbizottsági ülés kimondja, hogy "A gimnáziumi arányok további csökkenése nem kívánatos"¹³⁷, egy 1979-es városi párt vb-ülésen a megyei pártbizottság munkatársa felveti, hogy "A mutatók jók, de milyen színvonalon dolgoznak a középiskolák?"¹³⁸ Egy 1980-as városi párt vb-ülésen a megyei pártbizottság munkatársa azt mondja: "sokat beszéltünk a hátrányos helyzetű tanulókról, de nem feledkezhetünk meg a tehetséggondozásról sem. Egyszerre kell megoldani..."¹³⁹ Ezt még differenciáltabban fogalmazza meg 1983-ban a városi ideológiai titkár, amikor azt fejti ki, hogy a tehetséges fizikai dolgozó gyerekek segítése a jövőben kettős feladat elé állítja az iskolákat: továbbtanulásra ill. munkáspályára kell felkészíteni őket. Ugyanő állapítja meg, hogy a gimnáziumba jelentkezők 21 %-os aránya még mindig alacsony. Az új vonal lehetséges visszahatásait előrelátva, a jelen- vagy a jövő-orientáció tulzásait csillapítani igyekvő megyei ideológiai titkár arra is figyelmeztet, hogy: "A tehetségesek mellett nagy figyelmet kell fordítani az alsóbb szinten elhelyezkedő tanulókra is, és sajnos ma ez a réteg a nagyobb."¹⁴⁰ A központi szakmai irány-

vonal kijelölése körül dúló viták közepette /a közoktatás távlati fejlesztési koncepciója - l. a 8. sz. jegyzetet - és az oktatási törvénytervezet körüli szakmai vitákra gondolunk/ a központi beruházástervezési intencióknak megfelelően a 80-as évek közepén a népgazdaság anyagi lehetőségeinek függvényében alakuló városrekonstrukció programján belül megindul a városban az új gimnázium építése.

Növekedés és differenciálódás az oktatás városi intézményrendszerében

A fejlesztés erős központi meghatározottsága és a helyi követő-politika alapvető változatlansága következtében - jóllehet maguk a központi irányvonalak közben egyre inkább összetetté, többértelművé válnak, és így a helyi politikában az igazodás mellett egyre inkább tere nyílik a kezdeményezésnek - a helyi oktatási intézmények fejlődésének történetét sajátos kettősségben írhatjuk le. Az iskolák belső története /létszám-változások, profil módosulások, ellátottsági mutatók változásai/ voltaképpen nehezen értelmezhető a külső történetük /a városlakítás adott időszakában betöltött szerepük, a megfelelő oktatáspolitikai irányvonalhoz mért jelentőségük, "felmutathatóságuk", előtérbe állíthatóságuk ill. háttérbe szorulásuk mértékének változásai/ ismerete nélkül. Erről tanuskodik, közvetett módon, az a gyakori értetlenség, amellyel az egyes iskolák megítélésekor az intézményvezetők és a helyi politikusok, oktatás-irányítók "elbeszélnek egymás mellett". A csak a belső történetet ismerő /vagy legalábbis csak annak hitelességét elismerő/

intézményvezetők gyakran nem értik, méltánytalannak érzik, személyes okokra vezetik vissza /esetenként talán nem is minden alap nélkül/ intézményük preferáltságának változásait, háttérbe szorulását, más intézmények szerintük indokolatlan előretörésével szemben. A felsőbb politikai elvárásokra és a helyi város- és társadalomalakítási lehetőségekre érzékeny, az intézményfejlesztésekkor politikai irányvonalakban gondolkodni kész helyi vezetők viszont folyamatosan /egyénenként persze különböző mértékben/ meglehetősen érzéketlennek mutatkoznak az egyes intézmények önértékei, önértékei iránt.

Az intézményfejlődés e kettős történetét két, egymással összefüggő folyamat: az iskolahálózat növekedésének és differenciálódásának folyamata megismerésével kíséreljük meg leírni.¹⁴¹ A fejlődésben a növekedés /tanuló- és tanárlétszámok növekedése a különböző iskolafokozatokon, új intézmények születése/ maga is fontos differenciáló szerepet játszott. Az 50-es évekbeli városi általános iskolai helyzetre visszaemlékező egyik, volt üzemi iskola igazgatónője így írja le az akkori, még meglehetősen differenciálatlan strukturát: "akkoriban ennek az intézménynek a feltételei nem sokban különböztek a város többi iskolájának feltételeitől. Tehát ez az iskola nem számított ilyen periférikusnak, legalábbis ilyen háttérbe szorítottnak... Ha új nevelők jöttek, nem találtak kirívó előnyöket másutt, azt nézték, a szakos igény egyezik-e az ő képzettségükkel. Na most még az is beleszólt a helyzetbe, hogy a városban a művelődési osztály gazdálkodott a személyzeti ügyekkel, és oda tette a nevelőt, ahol szükség volt rá, és nem oda került, ahová egyedül menni akart." A látványos különbözőségek hiánya - és persze a meg-

szokottság - miatt az iskola környezetében élő szülők /többnyire üzemi iskolákról van szó, tehát az üzemnél dolgozó szülők/ sem gondolhattak arra, hogy más, számukra előnyösebbnek tűnő iskolába vigyék gyerekeiket. Egy másik iskolaigazgató így emlékszik vissza ezekre az időkre: "Régen alapvetően a bányászok gyermekei jártak ide, valamint a bánya kötelékében dolgozó vezetőké. Később már változott a helyzet, de sokáig arról volt híres az iskolánk, hogy rengeteg jó tanulónk volt, szépen szerepeltünk a tanulmányi versenyeken... volt rangja az iskolának." /A meglehetősen homogén általános iskolai struktúra kialakulását természetesen egy korábbi, differenciáltabb struktúra felbomlása előzte meg. Az 1945 utáni városi iskolarendszerben a különböző üzemi iskolák között meglehetősen eltérések voltak. Az elit üzemi iskoláról így emlékszik vissza egy volt tanára: "ott a gyerekeket mindennel ellátták a világon: könyvekkel, füzetekkel, írószerszámokkal, minden felszerelést megadott az iskola... volt saját fürdőmedencéjük, mesedélutánokat tartottak. Az biztos, hogy nagyon sokat kellett dolgozni, tehát többet is követeltek, de duplán fizettek. És minden évben kaptunk még egy hónapi bért..." Az iskolák államosításával, az alsófoku oktatás kötelező időtartamának kiterjesztésével természetesen ennek a kivételes állapotnak is vége lett; az iskolának nagyobb szerepet kellett vállalnia a városi feladatok megoldásában. Tisztasági fürdőjéből uttörőszoba lett, a három műszakos oktatás mellett esti iskolát is nyitottak benne stb./

A középfoku oktatási lehetőségek választéka is szegényes volt. Egy gimnáziumigazgató így emlékszik erre vissza: "Az iskolarendszer még nem volt eléggé differenciált: gimnázium volt

meg technikum." /Volt persze szakmunkásképzés is, ez azonban a középfok általánossá válásában nem kételkedő akkori hangulatnak megfelelően a visszaemlékezők tudatában nem maradt meg mint középfoku képzési forma./ A középiskolába a továbbtanulók - ma-
inál lényegesen kisebb - táborát részben a nemek szerinti arány /volt főként lányoknak és főként fiuknak szóló technikum/ osztotta meg, részben pedig a tanulmányi eredmények. A városi oktatási állandó bizottság vezetőjének 1961-es értékelése szerint: "Ha nem sikerül a felvételi /a technikumba/, mehetnek a gimnáziumba."¹⁴²

Az iskolastruktúrát differenciáló tényezők között tehát elsőként a növekedés játszott fontos szerepet. A város első új általános iskolájának megépülése - mint erre korábban már a városi vezetők "mintaiskola" kialakítására tett törekvései kapcsán utaltunk - lehetőséget jelentett a differenciálódás megindulására. Ezt a lehetőséget erősítette, hogy az iskola indulásakor már tagozatos jellegűt kapott. Az intézmények zsúfoltsága, az anyagi és személyi feltételek hiányai azonban kezdetben ezt a lehetőséget "felfalták". A három műszakban dolgozó, este még levelező vagy egyéb felnőttoktatást is folytató iskolák körülményei¹⁴³ eluralták az új iskolát is, amely jó tárgyi adottságaival arra is csábított, hogy korábban hontalan intézményeknek és képzési formáknak helyet nyújtson: betelepült ide egy szakmunkásképző intézet néhány osztálya, és a pedagógus továbbképzés céljaira is használták az épületet. Ugyhogy, mint a kialakulatlanság e korai időszakában majd minden intézmény, az új iskola is "többfunkciójú" lett. /Ha ekkor még ez a megnevezés nem létezett is; a zsúfoltság - egészen más körülmények kö-

zött fellépő - új korszakában a 70-es évek végén az általános iskolában jelentkező demokratiai hullám idején jelentkező többfunkciójú épület-ideológiájában e korai, még ideológiát nélkülöző zsufoltság korszakának halvány felvillanását is láthatjuk./ A nagyobb mértékű differenciálódásra csak a második új iskola - az "iskolaváros" első, és máig egyetlen általános iskolája - belépése teremtette meg a lehetőséget, eleinte nem is a hátrányos társadalmi környezet okozta gondokkal küzdő új "oktatási palota" számára, hanem a terheinek jó részétől szabaduló többi, a differenciálódás egyéb lehetőségeivel /előnyösebb társadalmi környezettel vagy oktatási formával - pl. tagozattal/ is rendelkező egyéb iskolák számára.

Középfokon a növekedés hasonló módon megteremtette a differenciálódás lehetőségét. A növekedés itt sajátos osztódási folyamatot jelentett: az 1945 után létező egyetlen középiskola, a gimnázium többszöri osztódását. A gimnáziumban eleinte dolgozók műszaki középiskolája is működött, majd 1950-től ipari gimnáziumi osztályokat indítottak benne, az országosan rövid életű képzési forma megszűnésével pedig a következő évtől technikumi osztályokat működtetett. Ez az 50-es évek elején új épületet kapott, e növekedéssel az iskola kettévált. A 60-as évek elejének kötelezően elvárt szakközépiskolai fejlesztései is ebben az intézményben indultak meg; a géplakatos és villanyszerelő képzéssel kiegészülő gimnáziumi képzés profiltisztítására a 60-as évek második felének központi elvárásai és a helyi kulturcentrum-fejlesztői törekvések ütközései folytán nem kerülhetett sor. Az új gimnázium épületének megépítésével és a tanári kar - emlitett módon történő - megosztásával lehetővé vált az új intéz-

mény differenciált profiljának kialakítása. Ahogyan az új gimnázium igazgatója visszaemlékszik, erről az intézményről: "kezdetől fogva az volt az elképzelés /ma is az/, hogy jó színvonalu, igényes, modern szemléletű gimnáziumot kell megteremteni." A régi viszont - amint azt igazgatója belső történet szempontjából látja - : "igy természetes módon vált a legkülönbözőbb kísérletek kipróbálására alkalmas iskolává." Vagy ahogyan még indulatosabban fogalmaz: "elkezdődött a bűncselekmények sorozata." E "többfunkciójú" iskola maradt a továbbiakban is a legalkalmasabb arra, hogy a középfok fejlesztésével kapcsolatos felsőbb elvárásoknak való megfelelést demonstrálja /pl. a kötelezően elvárt gimnáziumi beiskolázási arány-csökkentést a város itt hajtotta végre, míg az új gimnáziumban növelte a beiskolázottak számát¹⁴⁴/, majd felújított épületének átadásával a helyi differenciáló fejlesztői törekvéseket szolgáltatta - l. a közgazdasági szakközépiskola korábban leírt presztizsnövekedését. Ugy tűnik, az új fejlesztés-növekedés; az újabb új gimnázium építése nyújt majd lehetőséget arra, hogy a régi gimnázium újraosztódással új alakban feltámadjon, tiszta gimnáziummá és tiszta szakközépiskolává osztódjék.

Az iskolai struktúra differenciálódásának a növekedés mellett másik fontos lehetősége az egyes iskolatípusokon belüli differenciált formák alkalmazása. Erre alsófokon különösen a 60-as évek vége óta nyílt lehetőség, amikor a központi szakmapolitikai intézkedések hatására tömegesen megjelentek a különböző tantárgyi kísérletek, elterjedtek a tagozatok, kialakult a napközis ellátás differenciáltabb formája, az iskolaotthonos oktatás, majd később a klubnapközis forma is, egyes tantárgyak

tanításában megteremtődött a csoportbontás lehetősége, majd napjainkban létrejött a fakultációs oktatás lehetősége is. De ezeknek a minőségnevelési, elitizálási lehetőségeknek a megteremtődése mellett kialakultak a hátrányos helyzet, a lemaradás problémáira is oktatási formák; a már említett cigányosztályok, F-es klubok, hétközi diákotthon, pályaválasztó szakkörök formájában vagy a 70-es évek közepén megépülő új munkáslakótelepi iskola egy kísérletében, amelyben a hetedikes, nyolcadikos tanulók egy-egy hetes üzemi munkán vesznek részt tanítási időn belül. Középfokon a különböző profiltisztítási kísérletek, valamint egy-egy iskolatípuson belüli differenciált formák létrehozására tett kísérletek /pl. gimnáziumi tagozatok, majd fakultáció szervezése; a szakmunkásképző intézetekben emeltszintű képzés bevezetése, szakközépiskolai osztályok indítása 1964-ben, majd újraindításuk 1984-ben/ jelzik ezt a folyamatot.

Az iskolastruktúra differenciálódásának legfőbb feltételét azonban valószínűleg a városfejlődés során differenciálódó városi társadalmi struktúra teremtette meg, amely, mint erről az első fejezetben szó volt, a korábbi, üzemek szerinti szegregáció helyett jellegzetes társadalmi szegregációt hozott létre. A lakossági költözések határozott irányai az iskolakörzetek meglehetősen homogenizálódását is magukkal hozták, és ezt csak felerősítették a városi beiskolázású tagozatos osztályok differenciáló lehetőségei. Ahogyan a már idézett volt bányatelepi igazgató beszámol a korábban heterogénabb társadalmi összetételű /bár csaknem kizárólag bányatelepi/ lakosság gyerekei által látogatott iskola presztizscsökkenéséről: "ahogy változott a környék lakossága, ahogy előregedett a régi körzet és egyre több

cigány család költözött ide, megváltozott a helyzet". E társadalmi differenciálódásról beszél a belső sértettség pozíciójából az 50-es években még elit-lakótelepnek számító, mostanra inkább perifériára szoruló környék volt belvárosi iskolájának igazgatója: "Mindent az új iskolának adtak, mert odajárt az X. elvtárs lánya, mert az Y-nak a gyereke is." /Az összefüggés nyilván inkább forditott./

Az intézményi növekedés, az oktatási formák sokfélesége és a differenciálódó városi társadalomstruktúra iskolarendszert differenciáló hatásai egymást erősítették a 60-as évek többé-kevésbé szilárd jövő-orientált társadalomképe mellett, amelyben a társadalom- és gazdaságfejlődés nagy lehetőségeibe vetett /az évtized elején szilárdabb, az évtized közepétől meg-ingó/ hit a kialakuló fejlődési aránytalanságok csökkenését vagy megszűnését ígérte a nem tulságosan távoli jövőben. A társadalomkép és a társadalmi valóság közti távolságra figyelmeztető hangok és a fejlődés egyéb realitásainak hatására a 70-es évek elején-közepén megváltozó társadalompolitika az oktatási rendszer működtetésében is - mint erről korábban már volt szó - háttérbe szorította a differenciáló oktatáspolitikát és előnyben részesítette a nivelláló megoldásokat. Ez megnyilvánult néhány nivelláló célzatu oktatáspolitikai intézkedésben /tananyag-csökkentés, gimnáziumi tagozatos osztályok fokozatos megszüntetése pl./, megnyilvánult az oktatási fejlesztések preferenciaváltozásában /gimnáziumi fejlesztések visszaszorítása, szakmunkásképző intézeti fejlesztések előtérbe kerülése/, a fejlesztések mellett az ellátás kérdéseinek előtérbe kerülésben /pl. a szakrendszerű oktatás erősítésében, a taneszköz-ellátottság ja-

vitásában/.

És megnyilvánul valamiféle verbalizmusban is. A Nógrád cikkeinek elemzése jól mutatja, hogy ebben az időszakban /kb. 1972-1978 között/ a korábbi és későbbi említettségüknél jóval nagyobb mértékben szerepelnek az oktatásügyi híradásokban a külterületi iskolák, és ugrásszerűen megnő a szakmunkásképző intézetek /elsősorban az ipari jellegű/ említése, gyakrabban nyilatkoznak az említett intézmények vezetői aktuális oktatáspolitikai témákról. Sajátos módon azonban elsősorban nem az iskolák jellegese problémái fogalmazódnak meg, hanem inkább a korszak jellegzetes oktatáspolitikai törekvéseinek teljesítése: felújításokról, bővítésekről, csökkenő bukásarányokról, vállalati támogatásról, az eszköz-ellátottság javulásáról van szó az általános iskolai híradásokban, míg az ipari szakmunkásképző intézettel kapcsolatos cikkekben - a beiskolázási problémák mellett - eluralkodnak a szakmunkástanulók kulturált viselkedésével, szórakozási szokásaival ill. ennek kialakítására irányuló törekvésekkel kapcsolatos híradások. Éppen az évtized végé felé, a változó oktatáspolitikai irányvonal mellett fogalmazódnak meg jellegesebben azok a problémák, amelyek a nivellálási politika életrehívásában szerepet játszottak: ekkor irnak a külterületi iskolákban tanuló cigánygyerekek magas arányáról, a korrekciós nevelés hiányairól, bukásokról, rossz állagu iskolaépületekről, s a szakmunkásképző intézettel kapcsolatos híradásokban a jó tárgyi feltételekkel és a szakmai és szakmán kívüli sikerekkel kapcsolatos cikkek tulnyomó többsége mellett említés történik az intézetben nem mindig kifogástalan munkafegyelemről is.

A városi társadalmi struktúra további differenciálódása irányába ható városalakítási folyamatok, az oktatási formák sokféleségében rejlő differenciáló lehetőségek továbbélése /és újak születése: pl. a gazdálkodás megosztottabbá válásával a 60-as évek vége óta/ a város alsófoku oktatásában meglehetősen jól elkülöníthető intézmények rendszerét hozták létre. A városhoz közigazgatásilag hozzátartozó volt falusi településeken sokban megőrződött a falusi iskolarendszer jónéhány jellegzetessége /a városi zsúfoltsággal szemben kislétszámú osztályok családiasabb légköre; az új oktatási formák bevezetésével - pl. a fakultáció lehetőségének megragadásával - régi iskolai hagyományok feltámasztása: háztartási ismeretek bevezetése; a szülőkkel való kapcsolattartás patriarchálisabb formáinak továbbélése stb./. A volt üzemi iskolákban, elsősorban persze a peremkerületi kisebb iskolákban erősödik a közvetlen munkába állásra és szakmatanulásra előkészítő jelleg /az újságcikkek tanúsága szerint a technikaversenyek állandó győztesei ezek az intézmények/, fokozódik a mozgalmi /uttörő/ munka jelentősége, előtérbe kerül a nevelés feladata /az egyik iskolában pl. magatartási versenyt rendeznek/ és a speciális oktatás szükségessége /pl. a korrekciós nevelésé/. A belterületi iskolák nagyobb arányú középiskolai továbbtanulást mutatnak fel, tanulmányi versenyeken indulnak, szaktárgyi kísérletekbe kapcsolódnak, tagozatos osztályaik, szakköreik szakmai eredményeiről számol be a helyi lap és az intézmények vezetői. E sokféle jellegű tevékenység /amely egy adott intézményen belül is keveredhet, pl. egy üzemi belvárosi vagy egy peremkerületi mammut-iskola esetében/ fő közös jellemzője az intézményvezetők azon törekvése, hogy a

minőségi elemeket munkájukban erősítsék és a megfelelő tárgyi-személyi feltételeket a működés számára megteremthessék. /Amely egységes és egynemű oktatáspolitikai mellett problematikus lehet./

Középfokon, úgy tűnik, a nagyobb foku differenciálódás /profilizálás, választék-bővítés/ és ezzel a minőség-növelés lehetőségét az intézményi vezetők és a helyi irányítók egyaránt az intézményi növekedésben látják. Vagy az intézményi növekedés lehetősége láttatja ezt velük? Erre a kérdésre már a következő időszak oktatáspolitikai fejleményei adják meg a választ.

J E G Y Z E T E K

1./ Anthony Hartnett /ed./, The Social Sciences in Educational Studies. A selective guide to the literature. /Heinemann Educational Books, London, 1982./

2./ A legismertebb név talán David B. Tyack-é, aki-
nek The One Best System: a History of American Urban Education
/Harvard University Press, 1974./ c. munkájából szemelvények
magyar nyelven is olvashatóak az Oktatás és politika. Külföldi
szövegek c. kéziratos szemelvénygyűjteményben /Szerk. Halász
Gábor, Nagy Mária. Oktatáskutató Intézet, Bp. 1983./ L. még
M.B. Katz, The Irony of Early School Reform: educational inno-
vation in midnineteenth century Massachusetts. /Harvard Uni-
versity Press, 1968./ c. könyvét, az Urban Education c. folyó-
irat egyes számait, valamint az 1. sz. jegyzetben megadott szak-
irodalmi tájékoztató bőséges bibliográfiáját.

3./ Az iskolaháborúról írt Tudásgyár és igazgatás c.
ismertető tanulmányomat 1. a Világosság 1983/1. számában.

4./ Donald Warren, Return to Old Times. Rural Roman-
ticism in American Education History c. tanulmányában /Urban
Education, Vol. 18. No. 4. 1984. pp. 389-396./ felhívja pl. a
figyelmet arra, hogy a városi iskolamozgalom tetőpontján az a-
merikaiak 80 %-a falun élt.

5./ A kelet-európai rendszerek II. világháborút köve-
tő modernizálási törekvéseivel kapcsolatban erről a jelenség-
ről is ír Vernon V. Aspaturian, Marxism and the Meanings of
Modernization c. tanulmányában /In: The Politics of Moderniza-

tion in Eastern Europe. Ed. by Charles Gati, Praeger Publishers Inc. 1974, pp. 18-19./

6./ Ennek bemutatására tesztek kísérletet az Innováció az oktatásügyben c. tanulmányomban /Oktatáskutató Intézet, Bp. 1984, Kézirat/

7./ L. pl. Simon Gyula /szerk./: Nevelésügyünk husz éve. 1946-1965. /Tankönyvkiadó, Bp. 1965./ és Horváth Márton: Közoktatás-politika és általános iskola /Akadémiai Kiadó, Bp. 1978./ c. munkákat.

8./ Az oktatáspolitikai megközelítés csak a legutóbbi években jelent meg a magyar oktatásügyi kutatásokban, így összefoglalásukra sem vállalkozhatom, csupán az általam ismert és munkámban hasznosított néhány tanulmányra hivatkozom. L. Halász Gábor: Középfoku oktatás és megyei irányítás /Oktatáskutató Intézet, Bp. 1984, Kézirat/; Lukács Péter: Vázlat az oktatás központi tervezéséről /Oktatáskutató Intézet, Bp. 1983, Kézirat/; Sáska Géza: Egy döntéssorozat kényszerpályája /Mozgó Világ, 1981/12./ valamint Salamon Gabriella: Oktatáspolitikai és oktatástervezés Magyarországon, 1960-1970. /Doktori disszertáció, Bp. 1976/ c. munkáit.

9./ L. pl. a közoktatás távlati fejlesztésének koncepcióját /Javaslat a közoktatás fejlesztésére, Köznevelés, 1983/28. sz./

10./ A szóbeli visszaemlékezések legjelentősebb forrásanyagául Nyirő Andrásnak a jelenlegi és volt helyi vezetőkkel készült interjui szolgáltak. A sajtóanyag kigyűjtésének fáradságos és aprólékos munkáját G. Kiss Magdolna és Várkonyi Ferenc végezte, az interjúkészítésben rajtuk kívül még Gusztos

István és Fogarasi István is részt vett. A városi oktatási intézmények gazdálkodásáról Tóth Margit készített esettanulmányt. Munkájukat ezuton is köszönöm. A városi és megyei tanács, a városi és megyei pártbizottság, a megyei levéltár és a megyei pártarchivum megkeresett munkatársainak szives segítségét is szeretném ezuton ismételten megköszönni. A következőkben a területi jegyzőkönyvekre csak a műfaj /előterjesztés, vb-ülés stb./ és a dátum megjelölésével, az interjúkra pedig főként az interjúalanynak a vizsgált időpontban betöltött tisztségére utalva hivatkozom. A pontos források az Oktatáskutató Intézet dokumentumanyagában megtalálhatóak.

11./ E sajátos városszerkezet kitűnő szociográfiai leírását l. Szabó Zoltán: Cifra nyomoruság. /Cserépfalvi, Bp. 1938/ c. könyvében.

12./ L. az 1958. január 31-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

13./ L. az 1960. január 26-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

14./ L. a Salgótarján története. /Főszerk. Szabó Béla. Salgótarján, 1972/ c. kötet 336-337. l.

15./ i.m. 354. l.

16./ i.m. 370. l.

17./ L. az 1961. november 22-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

18./ L. az 1958. január 31-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

19./ L. az 1962. augusztus 17-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

20./ L. az 1962. július 25-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

21./ Ezt a hangulatot jól tükrözik a korabeli hivatalos dokumentumok, mindenekelőtt az SZKP XXI. és XXII. Kongresszusáról kiadott MSZMP-határozatok.

22./ L. a városi tanács és a városi pártbizottság 1963. november 28-i együttes ülésének jegyzőkönyvét.

23./ L. az 1964. október 9-i megyei párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

24./ A szanálás problémái a második 5 éves terv időszakában és a harmadik 5 éves tervre való átmenet szanálási kérdései. Előterjesztés az MSZMP városi Pártbizottsága és a városi Tanács vb ülésére. 66. o. /Az 1963. november 6-i jegyzőkönyv melléklete/

25./ i.m. 67. o.

26./ L. az 1964. április 24-i megyei párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

27./ L. az 1961. november 22-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

28./ L. az 1964. július 13-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

29./ L. a 24. sz. jegyzetet.

30./ L. a városi pártbizottság és a városi tanács 1966. február 8-i együttes ülésének jegyzőkönyvét.

31./ L. az 1963. szeptember 6-i városi pártbizottsági ülés jegyzőkönyvét.

32./ L. az 1968. május 22-i városi pártbizottsági ülés jegyzőkönyvét.

33./ L. a városi tanács és a városi pártbizottság 1963. november 28-i együttes ülésének jegyzőkönyvét.

34./ A "tisztá lapról" indított ujjaépítés, a szocialista városépítés iránti szakmai elhivatottságról és vonzódásról, valamint ennek történeti előzményeiről l. Saad József: Területi tervezés, városépítési tervezés, társadalomalakítás 1930-1957 között c. bölcsészdoktori disszertációját /Bp. 1984. Kézirat/.

35./ Pogány Frigyes: Salgótarján új városközpontja. /Bp. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1973./ 8. o.

36./ L. az 1958. január 31-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

37./ L. az 1961. január 31-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

38./ L. az 1965. március 29-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

39./ L. a Nógrád c. napilap 1965. IX. 23-i híradását a középiskolás fiatalok kulturált szórakozásáról az új szállodában.

40./ L. az 1964. október 9-i megyei párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

41./ L. az 1961. november 22-i városi tanácsülés; az 1963. július 5-i városi tanácsülés; az 1965. február 20-i városi tanácsi és pártbizottsági együttes ülés; az 1965. március 22-i városi tanács vb-ülés; az 1965. május 31-i városi tanácsülés jegyzőkönyveit és a Nógrád 1968. II. 27-i híradását.

42./ L. az 1962. február 7-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

43./ L. az 1964. június 15-i megyei pártbizottsági ülés jegyzőkönyvét. A téma jelentőségét jól mutatja, hogy a 24 oldalas előterjesztés szerint előkészítésében 60-an vettek részt, 120-an vitatták meg előzetesen. Az ülés 15 hozzászólását tartalmazó vita leírt szövege 28 oldalt tesz ki, ami ekkor már nem mindennapos jelenség. /Ellentétben az 50-es évek elejének több napig tartó testületi üléseivel./

44./ L. az 1968. február 8-i városi tanácsi és városi pártbizottsági együttes ülés jegyzőkönyvét.

45./ L. az 1967. április 1-i megyei tanácsülés jegyzőkönyvét.

46./ L. az 1966. július 29-i megyei pártbizottsági ülés jegyzőkönyvét.

47./ L. az 1965. március 8-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

48./ L. az 1966. január 4-i városi párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

49./ L. a Nógrád 1965. IV. 2-i tudósítását a tervezett városi fejlesztésekről.

50./ Az 1965. november 1-i városi tanács vb-ülésen a városi vb elnökhelyettese elmondja, hogy - az 1964-es lakossági levélben kifogásolt helyen - épülő lakások kb. 200.000 Ft-ba kerülnek, az OT-normák szerint azonban csak max. 140.000 Ft. lehetne az építési költségük.

51./ L. az 1965. december 23-i városi párt vb és tanács vb együttes rendkívüli ülésének valamint az 1966. január 20-i városi párt vb és tanácsi vb együttes rendkívüli ülésének a jegyzőkönyveit.

52./ L. az 1969. augusztus 28-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

53./ L. az 1971. január 26-i városi, megyei tanács vb együttes ülésének jegyzőkönyvét.

54./ L. a városi pártbizottság, városi KISZ-bizottság, városi tanács és a HN városi bizottságának 1972. január 27-i együttes ünnepi ülésén készült jegyzőkönyvet.

55./ L. az 1969. április 21-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

56./ L. az 1974. augusztus 21-i városi párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

57./ L. az Élet és Irodalom 1968. szeptember 28-i számában Garai Gábor Salgótarjáni napló c. írását.

58./ L. az 1967. október 19-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

59./ L. az 1969. október 13-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

60./ L. az 1970. május 29-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

61./ L. az 1971. május 31-i városi tanácsülés és az 1971. július 19-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

62./ L. a Nógrád 1971. V.1-i számának ismertetőjét a városépítési tervekről.

63./ L. az 1971. június 22-i megyei párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

64./ L. az 1970. július 29-i városi párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

65./ L. az 1971. január 26-i megyei, városi tanács vb

együttes ülésének valamint az 1969. június 24-i megyei párt vb-ülések jegyzőkönyvét.

66./ L. a városi tanács 1973. április 19-i alakuló ülésének jegyzőkönyvét.

67./ L. az 197 . szeptember 27-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

68./ A városszerkezet részletes adatfelmérésén alapuló szociológiai vizsgálat eredményeit l. Hegedüs József-Molnár Éva: Salgótarján településszociológiai vizsgálata /Budapesti Városépítési Tervező Vállalat, Bp. 1977/ c. munkájában.

69./ L. az 1969. június 24-i megyei párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

70./ L. az 1971. március 2-i megyei párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

71./ L. az 1971. október 20-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

72./ L. az 1971. szeptember 27-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

73./ L. a városi pártbizottság, városi tanács, KISZ városi végrehajtó bizottsága és a HN városi elnöksége 1974. december 22-i együttes ülésének jegyzőkönyvét.

74./ L. az 1976. november 4-i városi pártbizottsági ülés jegyzőkönyvét.

75./ L. az 1970. február 16-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

76./ L. az 1971. október 11-i városi pártbizottsági ülés jegyzőkönyvét.

77./ L. az 1971. március 13-i városi tanácsülés jegy-

zókönyvét.

78./ L. az 1972. március 3-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

79./ L. az 1973. január 25-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

80./ L. az 1975. október 6-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

81./ L. a tanácsok megalakulásának 25. évfordulójának tiszteletére tartott 1975. október 17-i ünnepi városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

82./ L. a Nógrád 1980. II. 19-i tudósítását.

83./ L. az 1975. május 26-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

84./ L. az 1976. március 29-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

85./ L. az 1981. január 20-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

86./ L. az 1981. június 15-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

87./ L. az 1981. június 29-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

88./ L. az 1983. május 9-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

89./ L. az 1983. november 14-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

90./ Az új szakmai koncepcióról l. a 8. sz. jegyzetet.

91./ L. az 1983. április 21-i városi pb-ülés jegyzőkönyvét.

92./ L. az 1977. december 27-i megyei párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

93./ A centralizált oktatási rendszerek átfogó és egységes szabályozással történő változásainak mechanizmusáról gondolatgazdag elemzést ad M.S. Archer, Social Origins of Educational Systems /Sage Publications, London, 1979./ c. műve, amelyből magyarul is olvashatóak részletek az Oktatáskutató Intézet által 1983-ban kiadott szöveggyűjteményben, melynek bibliográfiai adatait l. a 2. sz. jegyzetben.

94./ L. az 1958. január 31-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

95./ L. az 1960. június 30-i megyei tanácsülés jegyzőkönyvét.

96./ L. az 1960. szeptember 7-i városi tanács vb-ülés és az 1960. szeptember 29-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

97./ L. az 1960. november 16-i városi Tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

98./ Nógrád, 1964. X. 4.

99./ L. az 1965. október 19-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

100./ L. erről Salamon Gabriella 7. sz. jegyzetben idézett munkáját.

101./ L. az 1959. szeptember 4-i megyei tanácsülés jegyzőkönyvét.

102./ L. az 1961. november 29-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

103./ L. az 1962. augusztus 3-i megyei párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

104./ L. az 1964. október 9-i megyei párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

105./ L. az 1964. április 24-i megyei párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

106./ L. az 1960. március 23-i és az 1961. március 8-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyveit.

107./ L. az 1969. június 23-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

108./ L. az 1972. november 2-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

109./ L. az 1975. október 6-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

110./ L. az 1968. augusztus 30-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

111./ E koncepció ismertetésekor elsősorban három megyei pártbizottsági előterjesztésre ill. ezek vitáira hivatkozom /1. a fizikai dolgozók gyerekeinek tanulmányi helyzetével foglalkozó 1969. június 24-i vb-ülés, a középfoku beiskolázás kérdéseit tárgyaló 1971. március 2-i vb-ülés és az oktatási rendszer értékelésének és lehetséges továbbfejlesztési irányainak problémáját vizsgáló 1971. június 22-i vb-ülés jegyzőkönyveit/, valamint Nyirő Andrásnak a megyei pártbizottság ekkor funkcióban lévő munkatársaival készített interjúira.

112./ Nógrád, 1968. XI. 20.

113./ L. az 1971. május 13-i városi pártbizottsági ülés jegyzőkönyvét.

114./ L. az 1966. január 4-i városi párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

115./ Nógrád, 1965. XII. 18.

116./ L. az 1965. június 10-i városi párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

117./ L. az 1967. október 19-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

118./ L. az 1968. június 27-i megyei tanácsülés jegyzőkönyvét.

119./ L. az 1967. szeptember 18-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

120./ L. az 1968. május 27-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

121./ A 19/1970. sz. megyei tanácsi határozat egyelőre azt mondja ki, hogy az 1965/66-os tanév gimnáziumi és szakközépiskolai képzési arányát /75:25 %/ 1970/71-re 50-50 %-ra kell változtatni.

122./ L. az 1967. október 25-i városi párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

123./ Nógrád, 1968. II. 14.

124./ L. az 1970. június 16-i megyei tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

125./ L. az 1971. március 10-i városi párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

126./ Nógrád, 1971. V. 1.

127./ L. az 1970. augusztus 31-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

128./ L. az 1972. október 25-i megyei pártbizottsági ülés jegyzőkönyvét.

129./ Nógrád, 1974. X. 13.

130./ Nógrád, 1980. I. 20. A cikk kiemeli a megyei szakrendszerű oktatás arányának jelentős /20 %-os/ növekedését és a középfoku beiskolázás arányainak alapvető eltolódását a szakképzés irányába. /A szakmunkásképzés, a szakközépiskolai és a gimnáziumi képzés egymáshoz viszonyított aránya a megyében ekkor: 54:27:19 %/.

131./ L. pl. az 1976. január 30-i városi tanácsülés; az 1976. augusztus 30-i városi tanács vb-ülés; az 1979. január 25-i városi tanács vb-ülés és az 1980. november 9-i városi tanács vb- és jegyzőkönyveit.

132./ L. a városi tanács vb művelődési osztálya számára készült; 1980. május 12-i dátumozású járási-városi NEB-jelentés A megnövekedett létszámú általános iskolai tanulók nevelési, oktatási, szociális feltételei alakulása c. vizsgálatról.

133./ L. az 1983. május 9-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyvét.

134./ L. a városi tanács vb 1972. 8. sz. jegyzőkönyvét /dátum hiányzik/.

135./ L. az 1975. március 19-i városi párt vb-ülés és az 1975. október 6-i városi tanács vb-ülés jegyzőkönyveit.

136./ L. az 1976. január 30-i városi tanácsülés jegyzőkönyvének mellékletét.

137./ L. az 1979. december 15-i megyei pártbizottsági ülés jegyzőkönyvét.

138./ L. az 1979. június 6-i városi párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

139./ L. az 1980. augusztus 27-i városi párt vb-ülés jegyzőkönyvét.

140./ L. az 1983. április 21-i városi pártbizottsági ülés jegyzőkönyvét.

141./ A leírás elsősorban az intézményvezetőkkel készült interjúkra és a sajtógyűjtés anyagára támaszkodik - l. a 10. sz. jegyzetet.

142./ L. az 1961. január 31-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

143./ L. erről az 1962. október 17-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.

144. L. az 1970. január 30-i városi tanácsülés jegyzőkönyvét.